

**Onderlinge agressie en geweld, posttraumatische stress
en arbeidsverzuim in penitentiaire inrichtingen**

260

Onderzoek en beleid

Onderlinge agressie en geweld, posttraumatische stress en arbeids- verzuim in penitentiaire inrichtingen

M.J.J. Kunst

S. Schweizer

S. Bogaerts

L.M. van der Knaap

UNIVERSITEIT VAN TILBURG
Intervict
International Victimology Institute Tilburg

BJu

Boom Juridische uitgevers

Justitie

**Wetenschappelijk Onderzoek-
en Documentatiecentrum**

Onderzoek en beleid

De reeks Onderzoek en beleid omvat de rapporten van onderzoek dat door en in opdracht van het WODC is verricht.

Opname in de reeks betekent niet dat de inhoud van de rapporten het standpunt van de Minister van Justitie weergeeft.

Exemplaren van dit rapport kunnen worden besteld bij het distributiecentrum van Boom Juridische uitgevers:

Boom distributiecentrum te Meppel

Tel. 0522-23 75 55

Fax 0522-25 38 64

E-mail bdc@bdc.boom.nl

Voor ambtenaren van het Ministerie van Justitie is een beperkt aantal gratis exemplaren beschikbaar.

Deze kunnen worden besteld bij:

Bibliotheek WODC

Postbus 20301, 2500 EH Den Haag

Deze gratis levering geldt echter slechts zolang de voorraad strekt.

De integrale tekst van de WODC-rapporten is gratis te downloaden van www.wodc.nl.

Op www.wodc.nl is ook nadere informatie te vinden over andere WODC-publicaties.

© 2008 WODC

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische veelevoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

ISBN 978 90 5454 975 8

NUR 771

Voorwoord

Onderlinge agressie en geweld (OAG) schijnt binnen de Dienst Justitiële Inrichtingen ongeveer twee keer zo vaak voor te komen als in andere bedrijfstakken. Ruim een kwart van de werknemers in justitiële inrichtingen heeft te maken met intimidatie door een collega en/of leidinggevende, ongeveer tien procent van de werknemers heeft te maken met ongewenste seksuele aandacht en een kleine groep, vooral mannelijke werknemers wordt slachtoffer van fysiek geweld. Tot deze vaststelling kwam het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum in 2006 (Bogaerts & Den Hartogh, 2006).¹ DJI, de vakorganisaties en het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid anticipeerden al in een eerder stadium op deze problematiek en ondertekenden op 23 maart 2005 het Arboplusconvenant DJI. Het doel van deze overeenkomst met een looptijd tot 1 juli 2007 was het loopbaanperspectief van executieven te verbeteren, de integrale personele veiligheid van DJI-medewerkers te verhogen en het verzuim te verlagen. Op 19 juni 2007 werden de resultaten bekendgemaakt en werd de situatie tussen 2004 en 2007 vergeleken. Fysiek geweld tussen collega's en het ziekteverzuim is tussen maart 2005 en juni 2007 gedaald, maar minder dan werd vooropgesteld.

In 2006 werd door DJI een verdiepingsstudie aangevraagd om meer zicht te krijgen op de relatie tussen onderlinge agressie en geweld en verzuim. Als theoretisch kader werd het model van Schaufeli en Peeters (2000) gebruikt, verder werd posttraumatische stress opgevoerd omdat uit een veelheid aan studies blijkt dat er samenhang is tussen geweld op de werkvloer, jobstress, posttraumatische stress en ziekteverzuim.

Vertrekkende van deze brede theoretische inbedding heeft het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC) van het Ministerie van Justitie de inhoudelijke samenwerking gezocht met het International Victimology Institute Tilburg (Intervict), dat verbonden is aan de Universiteit van Tilburg. In gezamenlijk overleg hebben beide instituten de inhoud van het onderzoek vastgesteld. Via DJI zijn meer dan 170 penitentiaire werkers bevroegd. We zijn veel dank verschuldigd aan dhr. Ron Scherf, die als contactpersoon fungeerde tussen het WODC en de uitvoeringsorganisaties, verder bedanken we drs. Toon Molleman die dit proces mede ondersteund heeft. Tot slot een woord van dank aan dr. Arie van den Hurk en prof. dr. Stijn Vanheule, Universiteit Gent, Faculteit Psychologische en Pedagogische wetenschappen, voor hun ondersteuning en expertise. Niet in het minst bedanken we de deelnemers die geheel vrijblijvend tijd hebben vrijgemaakt om mee te werken aan het onderzoek.

Prof. dr. Frans L. Leeuw
Directeur WODC

1 Dit onderzoek verscheen in de zomer van 2007.

Inhoud

1	Inleiding	9
2	Mogelijke gevolgen van OAG en factoren die daaraan ten grondslag liggen	11
2.1	Posttraumatische stress en arbeidsverzuim	11
2.2	Voorspellers van posttraumatische stress en arbeidsverzuim	12
2.2.1	Aard en ernst van OAG	12
2.2.2	Psychosociale factoren	13
3	Constructie en toetsing van het hypothetische model	15
3.1	Belangrijkste bevindingen uit de literatuurstudie	15
3.2	Het hypothetische model	16
3.3	De respondenten	17
3.4	Onderzoeksprocedure	17
3.5	Het instrumentarium	18
3.6	Toetsing van het hypothetische model	20
4	De onderzoeksresultaten	23
4.1	De kwaliteit van het model	24
4.2	De effectparameters tussen de variabelen	24
4.3	Vervolgonderzoek: toetsing van vier hypothetische deelmodellen	25
4.3.1	De kwaliteit van de vier deelmodellen	26
4.3.2	De effectparameters tussen de variabelen in de vier deelmodellen	27
4.4	Voorlopige conclusies	27
5	Het exploratieve onderzoek	29
5.1	Specifieke onderzoeksvragen	29
5.2	Methoden	31
5.3	Resultaten	33
5.4	Voorlopige conclusies	39
6	Samenvatting en conclusies	41
6.1	Resultaten literatuuronderzoek en constructie van het hypothetische model	41
6.2	De empirische houdbaarheid van het hypothetische model	42
6.3	Het exploratieve onderzoek	43
6.4	Conclusies	45
6.5	Interpretatie van de onderzoeksresultaten	46
6.6	Beperkingen van het onderzoek	47
	Summary and conclusions	49
	Literatuur	57

1 Inleiding

Werkgevers zijn op grond van de Arbeidsomstandighedenwet van 18 maart 1999 verplicht zorg te dragen voor de veiligheid en gezondheid van hun werknemers en daarbij een beleid te voeren dat is gericht op zo goed mogelijke arbeidsomstandigheden. Het voorkomen van agressie jegens werknemers valt onder deze verplichting.

In november 2005 is in opdracht van de Dienst Justitiële Inrichtingen (DJI) door het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC) van het Ministerie van Justitie een grootschalig onderzoek verricht naar de prevalentie van agressieve gedragingen waar werknemers binnen penitentiaire inrichtingen tijdens de uitoefening van hun werkzaamheden mee te maken krijgen (Bogaerts & Den Hartogh, 2006). Eén van de opmerkelijke uitkomsten van het onderzoek was dat ‘onderlinge agressie en geweld’ (OAG) binnen het gevangeniswezen een veelvoorkomend fenomeen betreft; van de 5.750 responderende werknemers rapporteerden er maar liefst 641 in de afgelopen twaalf maanden het slachtoffer te zijn geworden van één of meerdere vormen van OAG, waarbij OAG kan worden onderscheiden in ervaren ongewenste seksuele aandacht, intimidatie en lichamelijk geweld. Bij onderlinge agressie en geweld gaat het om incidenten tussen personeelsleden of incidenten tussen leidinggevenden en personeelsleden.

Een substantieel deel van het gevangenispersoneel wordt gevormd door penitentiaire-inrichtingswerkers (PIW'ers). Teneinde de veiligheid van PIW'ers te verbeteren, zijn het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, de Dienst Justitiële Inrichtingen (DJI) en de vakbonden op 23 maart 2005 in het ‘Arboplusconvenant Dienst Justitiële Inrichtingen inzake Verzuimbeleid, Integrale personele veiligheid en Loopbaanperspectief executief personeel’² een reductie van OAG overeengekomen. Medio 2007 dient deze reductie te zijn bewerkstelligd.³

Om succesvol gevolg te kunnen geven aan de gemaakte afspraken, heeft de Sectordirectie Gevangeniswezen naast vele acties en maatregelen, het WODC verzocht nader onderzoek te verrichten naar OAG binnen penitentiaire inrichtingen.

Er werd in deze studie gekozen om alleen persoonsgebonden factoren in het onderzoek te betrekken. Organisatie-, economische factoren en institutionele kenmerken van organisaties die zonder meer een belangrijke rol spelen in het vóórkomen en voorkomen van OAG, werden niet betrokken. Bijvoorbeeld framing-mechanismen, die in elke organisatie voorkomen, werden niet onderzocht, niettegenstaande het belang van dit en andere concepten. In het boek ‘Frame analysis: An essay on the organization of experience’ (Goffman, 1974, p. 21) schrijft Goffman: *‘The concept of framing is taken to label schemata of interpretation that allows individuals*

2 Dit convenant kan worden gedownload via www.arboconvenanten.nl.

3 De precieze overeengekomen percentages, uitgesplitst naar type OAG, zijn opgenomen in artikel 2 lid 2 van het convenant.

or groups to locate, perceive, identify, and label events and occurrences, thus rendering meaning, organizing experiences, and guiding actions. In het onderzoek 'benchmark justitiële inrichtingen' dat in het najaar van 2007 van start zal gaan, worden naast persoonsgebonden indicatoren, ook institutionele, organisatie- en economische kenmerken betrokken om de kwaliteit van justitiële inrichtingen te kunnen beoordelen. Hierdoor wordt onderlinge agressie en geweld niet alleen gekoppeld aan persoonsgebonden factoren, maar in verband gebracht met institutionele factoren en organisatiespecifieke kenmerken. Evenmin werd het verband onderzocht tussen huiselijk geweld (partnergeweld), geweld op de werkvloer, ziekteverzuim en economische kosten, ondanks het feit dat dit verband in de literatuur geregeld wordt aangetoond (e.g. Reeves & O'Leary-Kelly, 2007; Swanberg, Macke & Logan, 2007).

In dit onderzoek wenst DJI inzicht te krijgen in de mogelijke gevolgen van OAG en de factoren die daaraan ten grondslag liggen. In het bijzonder is DJI geïnteresseerd in arbeidsverzuim als mogelijk gevolg van OAG en de psychosociale factoren die daarbij een rol spelen. In dit rapport worden de bevindingen van dit onderzoek aangeboden. Het rapport is als volgt opgebouwd.

In hoofdstuk 2 wordt ingegaan op de potentiële gevolgen van OAG en de daaraan ten grondslag liggende factoren die op basis van literatuuronderzoek verondersteld kunnen worden.

Vervolgens wordt op basis van deze bevindingen in hoofdstuk 3 een hypothetisch model gepresenteerd dat het uitgangspunt voor het empirische deel van het onderzoek vormt. Tevens zal besproken worden hoe dit model empirisch wordt getoetst.

In hoofdstuk 4 zullen de resultaten van de toetsing worden gepresenteerd en wordt gekeken of er dient te worden uitgesplitst naar deelmodellen. Hierna zullen, in hoofdstuk 5, twaalf specifieke onderzoeksvragen worden geformuleerd die volgens de onderzoekers naar aanleiding van de literatuurstudie en het daarop gebaseerde hypothetische model nader verdienen te worden geëxploreerd. Alle vragen sluiten logisch aan bij het geformuleerde hypothetische model. Wederom zal worden aangegeven hoe de vragen zijn getoetst.

Ten slotte zal in hoofdstuk 6 een samenvatting van het onderzoek worden gegeven. Ook zullen in dit hoofdstuk enkele conclusies worden getrokken.

2 Mogelijke gevolgen van OAG en factoren die daaraan ten grondslag liggen

De onderhavige studie betreft het eerste onderzoek naar de gevolgen van OAG binnen penitentiaire inrichtingen en de factoren die daaraan bijdragen. Eerdere studies hebben zich primair gericht op agressie en geweldsincidenten binnen andere settings dan gevangenissen, zoals ziekenhuizen, sociale werkplaatsen en openbare diensten (e.g., Eley, Hegney, Buikstra, Fallon, Plank & Parker, 2007; Dupre & Barling, 2006; Littlechild, 2005; Walsh & Clarke, 2003; Winstanley & Whittington, 2002; De Vries, Van Dalen & Nuyens, 2002). Veruit de meeste van deze studies betroffen bovendien agressie of geweld gepleegd door patiënten of klanten, gericht tegen personeelsleden. Desondanks lijkt de bestaande literatuur voldoende inzichten te verschaffen om een model van het fenomeen OAG onder PIW'ers te kunnen schetsen dat een voldoende theoretisch uitgangspunt kan vormen voor empirische toetsing. In dit hoofdstuk worden de belangrijkste bevindingen uit de literatuur toegelicht. De focus zal liggen op onderzoeken binnen het gevangeniswezen. Een onderscheid zal gemaakt worden tussen gevolgen van OAG en factoren die verondersteld kunnen worden daaraan ten grondslag te liggen.

2.1 Posttraumatische stress en arbeidsverzuim

Geweld en andere agressieve gedragingen kunnen ernstige negatieve consequenties voor de betrokken werknemer hebben. Naast lichamelijk letsel kan het slachtoffer langdurig en soms zelfs blijvend psychische klachten overhouden aan het geweldsincident. Vanwege het frequente en intensieve contact met gedetineerden, lijkt de confrontatie met agressie en geweld inherent te zijn aan het beroep van PIW'er. Spanningen tussen gedetineerden onderling en gedetineerden en bewaarders kunnen leiden tot verbale of zelfs fysieke uitingen van agressie. Onderzoek lijkt uit te wijzen dat PIW'ers, in vergelijking met andere beroepsgroepen, door de aard van hun werkzaamheden, extra vatbaar zijn voor het ontwikkelen van uiteenlopende klachten. Schaufeli en Peeters (2000) hebben in een zeer omvattende internationale overzichtsstudie de gevolgen van het werk als PIW'er in kaart trachten te brengen. PIW'ers blijken veelvuldig last te hebben van psychosomatische stoornissen en (verschijnselen van) burnout. Ernstige burnoutklachten kunnen zelfs gepaard gaan met ervaringen van depersonalisatie. Ook negatieve houdingen ten opzichte van hun werk, vaak ingegeven door een gebrek aan zeggenschap over de inrichting van hun werkzaamheden en gevoelens van machteloosheid om hier verandering in te brengen, komen volgens hen vaak voor onder PIW'ers. Latere studies suggereren dat PIW'ers een verhoogd risico lopen op een diagnose van Posttraumatische Stressstoornis (PTSS). Stadnyk (2004) vond

bijvoorbeeld dat de prevalentie van posttraumatische stresssymptomen duidend op een diagnose van PTSS onder een groep PIW'ers, werkzaam in de Canadese provincie Saskatchewan, 25,8% bedroeg. Onder de algemene bevolking lijkt de prevalentie van PTSS ongeveer 8% te bedragen (e.g., Kessler, Sonnega, Bromet, Hughes & Nelson, 1995).

Het onderzoek van Stadnyk wees voorts uit dat PIW'ers in de PTSS-groep een significant lagere kwaliteit van leven ervoeren dan de groep zonder PTSS en vaker verzuimden van hun werk. Andere studies lijken het verband tussen posttraumatische stress en arbeidsverzuim te bevestigen (e.g., Mitani, Fujita & Shiraawa, 2005). Verondersteld kan worden dat geweldservaringen onder PIW'ers kunnen leiden tot posttraumatische stresssymptomen en in een beperkt aantal gevallen zelfs tot een diagnose van PTSS. Via posttraumatische stress kunnen zulke ervaringen arbeidsverzuim tot gevolg hebben. Ook een direct verband tussen geweldservaringen en arbeidsverzuim kan verondersteld worden te bestaan. Terwijl tijdelijke afwezigheid ingeval van (ernstig) lichamelijk letsel voor de hand ligt, suggereren diverse studies naar absentie dat voor sommige werknemers arbeidsverzuim een reactie betreft op een werkomgeving waarbinnen zij zich niet prettig voelen (e.g., Lowe, Schellenberg & Shannon, 2003; Harrison & Martocchio, 1998). Geweld is een belangrijke voorspeller van tevredenheid over de omstandigheden waarbinnen men werkzaam is (e.g., Brough, 2005).

2.2 Voorspellers van posttraumatische stress en arbeidsverzuim

2.2.1 Aard en ernst van OAG

De mate waarin posttraumatische stresssymptomen worden ervaren, lijkt op het eerste gezicht voor een belangrijk deel afhankelijk te zijn van de aard en ernst van het geweld dat gehanteerd wordt. Dit beeld wordt echter niet bevestigd door empirische studies. De *ernst* van het geweld dat ten opzichte van het slachtoffer is gebruikt, kan alleen worden vastgesteld aan de hand van de ernst van het fysieke letsel dat het slachtoffer aan het geweldsincident heeft overgehouden. De ernst van de fysieke schade die het slachtoffer oploopt tijdens het geweldsincident is volgens sommige studies een belangrijke voorspeller van de mate waarin posttraumatische stresssymptomen worden ervaren (e.g., Lipsky, Field, Caetano & Larkin, 2005). Andere studies hebben daarentegen geen verband kunnen aantonen tussen de ernst van het opgelopen letsel en het ontwikkelen van posttraumatische stresssymptomen (e.g., Holbrook, Stein & Amick-McMullan, 2001). Ook wat betreft de *aard* van het geweld bestaat geen duidelijkheid; de meeste studies hebben zich gericht op slachtoffers van één type delict, zoals slachtoffers van aanranding (e.g., Ullman, Townsend, Filipas & Starzynski, 2007). De aard van het delict betreft in zulke gevallen een

constante en kan om die reden niet onderzocht worden. Eén van de weinige uitzonderingen hierop betreft de studie van Walsh en Clarke (2003). Zij vonden, en dat zou op basis van intuïtie wellicht niet verwacht worden, dat verbale agressie op de werkvloer leidt tot meer symptomen van posttraumatische stress dan fysieke vormen van agressie.

2.2.2 Psychosociale factoren

Naast de aard en de ernst van OAG spelen ook psychosociale factoren een rol in de ontwikkeling van posttraumatische stresssymptomen. Achtereenvolgens zal kort worden ingegaan op sociale steun, volwassen hechtingsstijl, negatieve affectiviteit en type-D-persoonlijkheid als mogelijke voorspellers van posttraumatische stress en arbeidsverzuim. Empirische studies hebben herhaaldelijk aangetoond dat een verband bestaat tussen sociale steun en posttraumatische stress in die zin dat het ervaren van sociale steun de kans op het ontwikkelen van posttraumatische stresssymptomen reduceert (e.g., Vranceanu, Hobfoll & Johnson, 2007; Van Emmerik, Euwema & Bakker, 2007; Mitani et al., 2005; Kaspersen, Matthisen & Gøtestam, 2003). Meer specifiek lijkt een verband te bestaan tussen sociale steun van collega's en posttraumatische stress na een 'critical incident' (Haslam & Malon, 2003). Ook OAG kan als een critical incident worden gezien.

Naast sociale steun is het ontwikkelen van posttraumatische stresssymptomen ook afhankelijk van bepaalde persoonlijke predisposities. In de eerste plaats lijkt een verband te bestaan met volwassen hechtingsstijl. Bartholomew en Horowitz (1991) maken een onderscheid tussen vier hechtingsstijlen: A) veilige hechting, B) angstige hechting, C) gepreoccupeerde hechting en D) afwijzende hechting. Diverse studies hebben aangetoond dat de angstige en de gepreoccupeerde hechtingsstijlen gepaard gaan met een verhoogde kans op het ervaren van posttraumatische stresssymptomen na een traumatische gebeurtenis (e.g., Declercq & Palmans, 2006; Declercq & Willemsen, 2006; Dieperink, Leskela, Thuras & Engdahl, 2001). Er bestaan aanwijzingen dat het verband tussen hechtingsstijlen en posttraumatische stress (gedeeltelijk) wordt verklaard door het ervaren van sociale steun (Simpson, Rholes, Oriña & Grich, 2002). Mogelijk bepaalt de aard van de hechtingsstijl of slachtoffers in staat zijn voldoende steun te genereren uit hun directe sociale omgeving teneinde het trauma op een gezonde manier te verwerken. Voorts lijkt een relatie te bestaan tussen volwassen hechtingsstijl en geweld (e.g., Bogaerts, Vervaeke & Goethals, 2004; Bogaerts, Declercq & Vanheule, 2005; Bogaerts, Vanheule & Desmet, 2006a, 2006b; Bogaerts, Daalder, Vanheule & Leeuw, 2007, in druk).

In de tweede plaats lijkt een relatie te bestaan tussen aspecten van persoonlijkheid en posttraumatische stress. Met name negatieve affectiviteit – een persoonlijkheidstrekk die verwijst naar het bijna voort-

durend aanwezig zijn van negatieve gedachten, emoties en een negatief zelfbeeld (Watson & Clark, 1992) – is herhaaldelijk in verband gebracht met posttraumatische stress (e.g., Bramsen, Dirkzwager & Van der Ploeg, 2000; Cox, MacPherson, Enns & McWilliams, 2004; Engelhardt, Van den Hout & Kindt, 2003; Hyer et al., 2003; Miller, 2003); Mensen die gekenmerkt worden door negatieve affectiviteit, lopen een verhoogd risico op het ontwikkelen van posttraumatische stress. In sommige studies (e.g., Shapinsky, Alicia, Rapport, Henderson & Axelrod, 2005) worden dermate sterke verbanden gevonden tussen negatieve affectiviteit en posttraumatische stress dat met recht de vraag kan worden gesteld of posttraumatische stresssymptomen in die gevallen niet veeleer immer aanwezige negatieve gedachten en emoties reflecteren dan een min of meer tijdelijke reactie op een traumatische of anderszins stressvolle gebeurtenis betreffen. Naast negatieve affectiviteit als afzonderlijke persoonlijkheidstrekk lijkt een verband te bestaan tussen het zogenaamde ‘distressed’ of type-D-persoonlijkhedenconstruct en het ontwikkelen van posttraumatische stresssymptomen. Van type-D-persoonlijkheid is sprake indien negatieve affectiviteit gepaard gaat met sociale inhibitie, d.w.z. de stabiele neiging om negatieve emoties niet te uiten in sociale interacties (e.g., Denollet, 2000). Type-D-persoonlijkheid gaat gepaard met een verhoogd risico op het ontwikkelen van posttraumatische stresssymptomen (Pedersen & Denollet, 2004).

Negatieve affectiviteit lijkt voorts verband te houden met volwassen hechtingsstijl (e.g., Pines, 2005; Penny & Spector, 2005; Adam, Gunnar & Tanaka, 2004; Waerden, Cook & Vaughan, 2003; Davila, Bradbury & Fincham, 1998). Op basis van theoretische argumenten kan tevens een verband worden verondersteld tussen type-D-persoonlijkheid en volwassen hechtingsstijl. Ten eerste maakt negatieve affectiviteit deel uit van het type-D-concept. Ten tweede kan worden betoogd dat het niet uiten van emoties tegenover anderen een indicator is voor de manier waarop mensen relaties met anderen aangaan; het lijkt onwaarschijnlijk dat mensen die zich ongemakkelijk voelen bij het uiten van hun emoties in gezelschap geen problemen hebben met het opbouwen van een emotionele band met anderen. Het durven en kunnen uiten van emoties maakt daar immers onderdeel van uit. Ten slotte bestaan aanwijzingen dat negatieve affectiviteit een voorspeller is van arbeidsverzuim (Hanebuth, Meinel & Fisher, 2006).

3 Constructie en toetsing van het hypothetische model

Op basis van de bevindingen van de literatuurstudie kan een hypothetisch model worden ontwikkeld over de gevolgen van OAG en de factoren die daaraan ten grondslag liggen. Alvorens dit hypothetische model in paragraaf 3.2 te presenteren, worden, omwille van de duidelijkheid, de belangrijkste bevindingen uit het literatuuronderzoek in de volgende paragraaf kort samengevat. In de paragrafen 3.3, 3.4 en 3.5 worden respectievelijk de respondenten, de onderzoeksprocedure en het instrumentarium toegelicht. In paragraaf 3.6 wordt ten slotte besproken hoe het hypothetische model empirisch zal worden getoetst.

3.1 Belangrijkste bevindingen uit de literatuurstudie

De literatuurstudie suggereert dat OAG onder PIW'ers gepaard kan gaan met uiteenlopende negatieve psychologische gevolgen. Geweldservaringen vormen een structureel onderdeel van het werk van PIW'ers. Diverse studies hebben aangetoond dat PIW'ers vaak last hebben van posttraumatische stresssymptomen (Stadnyk, 2004) en vaak verzuimen van hun werk (Schaufeli & Peeters, 2000). Verondersteld kan worden dat geweldservaringen gepaard kunnen gaan met posttraumatische stress. Posttraumatische stress kan vervolgens leiden tot arbeidsverzuim. Voorts suggereren verschillende studies dat het ervaren van sociale steun het risico op het ontwikkelen van posttraumatische stress verlaagt (e.g., Mitani et al., 2005), terwijl een vermijdende of angstige volwassen hechtingsstijl (Declercq & Palmans, 2006), negatieve affectiviteit (e.g., Cox et al., 2004) en type-D-persoonlijkheid (Pedersen & Denollet, 2004) daarvoor risicofactoren lijken te vormen.

Negatieve affectiviteit lijkt ook onafhankelijk van het ontwikkelen van posttraumatische stresssymptomen te zijn gerelateerd aan ziekteverzuim. Een onveilige volwassen hechtingsstijl lijkt ten slotte geassocieerd te zijn met sociale steun (Simpson et al., 2002), negatieve affectiviteit (e.g., Adam et al., 2004), type-D-persoonlijkheid en geweld (e.g., Brough, 2005). Individuen met een onveilige volwassen hechtingsstijl ervaren subjectief minder sociale steun van anderen, zijn negatiever en meer sociaal geremd in het uiten van gevoelens ten aanzien van anderen en lopen meer risico om slachtoffer te worden van geweld dan individuen met een veilige volwassen hechtingsstijl.

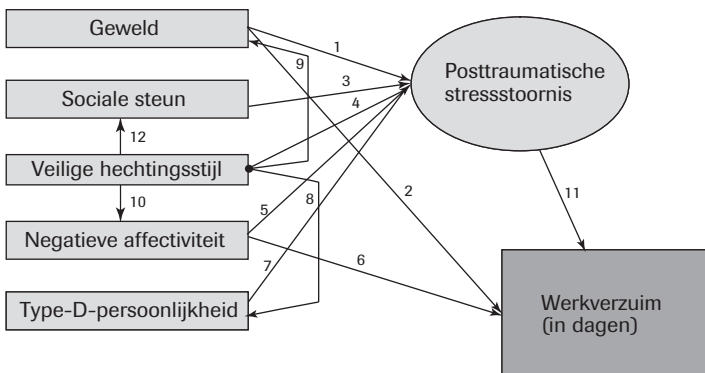
Al met al geeft het literatuuronderzoek aanleiding om te veronderstellen dat OAG een complex fenomeen betreft; OAG lijkt te kunnen leiden tot verschillende negatieve, gezondheidsgerelateerde gevolgen. Uiteenlopende factoren lijken, rechtstreeks of indirect, een bijdrage te leveren aan het al dan niet optreden van die gevolgen. In de volgende paragraaf zal worden aangegeven hoe dit complexe fenomeen kan worden vertaald

in een theoretisch hypothetisch model dat zich leent voor toetsing door empirisch onderzoek.

3.2 Het hypothetische model

Gelet op de resultaten van het literatuuronderzoek dient het hypothetische model van de mogelijke determinanten en gevolgen van OAG de volgende variabelen te bevatten: OAG, geweld gepleegd door gedetineerden, sociale steun, veilige (volwassen) hechtingsstijl, negatieve affectiviteit, type-D-persoonlijkheid, posttraumatische stresssymptomen en arbeidsverzuim. Het model kan als volgt grafisch worden weergegeven in een zogenoemd ‘paddiagram’ (zie figuur 1): de eerste paden lopen van geweld naar posttraumatische stressstoornis (PTSS) en van geweld naar arbeidsverzuim. We veronderstellen dat geweld, PTSS en arbeidsverzuim veroorzaakt. De paden 3, 4 en 5 lopen van sociale steun, veilige hechting en negatieve affectiviteit naar PTSS. Een (chronisch) gebrek aan sociale steun, een onveilige hechtingsstijl en negatieve affectiviteit, zou aanleiding kunnen geven tot de ontwikkeling van PTSS. Bij pad 6 wordt verondersteld dat mensen die een negatieve ingesteldheid hebben, vlugger arbeidsverzuim zullen vertonen dan anderen. Type-D-persoonlijkheid (pad 7) zou de kans op PTSS verhogen en negatieve correleren met veilige hechting (pad 8). Iemand met een veilige hechtingsstijl zou minder kans lopen om slachtoffer te worden van geweld (pad 9). Een veilige hechtingsstijl zou negatief correleren met negatieve affectiviteit (pad 10) en positief correleren met het ervaren van positieve sociale steun (pad 12). Ten slotte, we veronderstellen een verband tussen PTSS en arbeidsverzuim (pad 11).

Figuur 1 Het hypothetische model: geweld, sociale steun, veilige hechtingsstijl, negatieve affectiviteit, type-D-persoonlijkheid in relatie tot posttraumatische stress en arbeidsverzuim

3.3 De respondenten

De onderzoeksgroep bestond uit 174 penitentiaire-inrichtingswerkers (PIW'ers), die werkzaam zijn binnen een inrichting van de Dienst Justitiële Inrichtingen (DJI).

Het onderzoek is verricht binnen een tiental verschillende locaties.

Binnen elke deelnemende inrichting is een onafhankelijke procesbegeleider benaderd met het verzoek vier PIW'ers te selecteren voor het afnemen van een gestructureerd interview. Twee van de vier te selecteren PIW'ers dienden in de afgelopen twaalf maanden het slachtoffer van OAG binnen de betreffende inrichting te zijn geweest, terwijl de andere twee respondenten dat niet mochten zijn geweest. Aldus diende een groep van 100 slachtoffers en een controlegroep van 100 niet-slachtoffers te worden samengesteld. Als gevolg van wegeringen bleek niet mogelijk om 100 slachtoffers en 100 niet-slachtoffers te selecteren waardoor de uiteindelijke steekproef uit 174 PIW'ers bestond, van wie 54 aangaven het slachtoffer van OAG te zijn geweest en 118 geen slachtoffer waren geweest in de afgelopen twaalf maanden. Alle deelnemers werd uitdrukkelijk medegedeeld dat zij niet tot deelname aan het onderzoek verplicht waren en dat hun privacy zou worden gewaarborgd.

De gemiddelde leeftijd van de deelnemers is 43 jaar en 11 maanden (SD = 8,59; range = 22-59 jaar). 122 Van hen zijn mannen. De deelnemende mannen waren significant ouder dan de vrouwen (gem. % = 45 jaar en 5 maanden vs. gem. & = 40 jaar en 4 maanden, $p = 0,000$). De gemiddelde dienstduur bedroeg 14 jaar en 4 maanden (SD = 8,84; range = 0,5-36 jaar). Het gemiddelde aantal dienstjaren was significant hoger voor mannen dan voor vrouwen (gem. % = 15 jaar en 9 maanden vs. gem. & = 11 jaar en 7 maanden, $p = 0,000$).

3.4 Onderzoeksprocedure

De procesbegeleiders werden voorafgaande aan het onderzoek uitgebreid schriftelijk geïnstrueerd over de wijze waarop zij de interviews dienden af te nemen.

Het interview bestond uit 29 vragen. De vragen waren gesloten of (half) open. De eerste acht vragen hadden betrekking op sociaaldemografische gegevens. De overige 21 vragen betroffen ervaringen met geweld tijdens het werk. Vijf vragen gingen over geweld gepleegd door gedetineerden. Evenals in het onderzoek van november 2005 werd in deze vijf vragen achtereenvolgens gevraagd naar de vorm van het geweld (ongewenste seksuele aandacht, intimidatie, lichamelijk geweld, een combinatie van deze vormen en 'andere vorm van agressie'), de frequentie van het geweld, sociale steun in de zin van het spreken met collega's over geweld gepleegd door gedetineerden, de manier waarop daarover wordt gesproken en of

men geweld gepleegd door gedetineerden anders ervaart dan OAG. De resterende 16 vragen gingen over OAG. Wederom werd gevraagd naar de vorm (ongewenste seksuele aandacht, intimidatie en lichamelijk geweld) en frequentie van het geweld. Hiernaast werd gevraagd naar reacties op OAG (e.g., ‘gemeld aan leidinggevende’) en eerdere ervaringen met geweld (zowel binnen een werksituatie als op privégebied). Voorts werd gevraagd of men op de hoogte was van ervaringen met OAG onder collega’s, en zo ja, hoe men die wetenschap had verkregen. Ten slotte werden enkele vragen gesteld over verzuim (frequentie, duur afwezigheid per verzuimperiode en of afwezigheid het gevolg was van OAG), sociale steun in de zin van het spreken met collega’s over OAG en de manier waarop daarover wordt gesproken. Elke deelnemer werd aan het einde van het interview in de gelegenheid gesteld onderwerpen ter sprake te brengen waarnaar niet was gevraagd. De antwoorden op de vragen werden door de procesbegeleider op een antwoordformulier ingevuld.

Na het interview kregen de deelnemers drie vragenlijsten voorgelegd, vergezeld van een korte instructie. Deze zullen hierna kort worden besproken.⁴

3.5 Het instrumentarium

De deelnemers hebben achtereenvolgens drie vragenlijsten over symptomen van posttraumatische stressstoornis (PTSS), hechtingsstijl en type-D-persoonlijkheid ingevuld.

Zelfinventarisatielijst (ZIL)

De ZIL bestaat uit 22 stellingen die betrekking hebben op symptomen van PTSS (Hovens, 2001; Hovens, Bramsen & Van der Ploeg, 2000). De ZIL refereert niet aan een specifieke traumatische ervaring. Omdat de ZIL trauma-onafhankelijk is, is de ZIL geschikt als screeningsinstrument voor het in kaart brengen van PTSS-symptomen in de normale populatie. De stellingen van de ZIL worden gescoord op een vierpuntsschaal, waarbij een score van 1 staat voor ‘geheel niet’ en een score van 4 voor ‘zeer veel’. Bij elke vraag dient de respondent aan te geven of hij korter of langer dan een maand last heeft van de betreffende klacht. Door middel van de ZIL kunnen de 17 PTSS-symptomen op grond van de vierde, herziene versie van het *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-IV-TR)* éénduidig in kaart worden gebracht. DSM-criteria die meer dan één klacht verwoorden zijn uit elkaar gehaald. Evenals de DSM-symptomen kunnen de symptomen van de ZIL worden onderscheiden in drie symptoomclusters, namelijk: symptomen van herbeleven, vermijding en hyperarousal. Een voorbeeld van een vraag uit het symptoomcluster herbeleven is: ‘Ik

4 Op eenvoudig verzoek aan het WODC kunnen de vragenlijsten worden verkregen.

had het gevoel alsof gebeurtenissen uit het verleden weer plaatsvonden.’ Een voorbeeld van een vraag uit het cluster vermijding is: ‘Ik probeerde gedachten aan vroegere gebeurtenissen te vermijden.’ Een voorbeeld van een vraag betreffende hyperarousal is: ‘Ik was prikkelbaar.’

De psychometrische kwaliteiten van de ZIL zijn voor diverse groepen Nederlanders in kaart gebracht. Hiertoe is de ZIL voorgelegd aan een groep getraumatiseerde en psychiatrische patiënten, een groep die werd gevormd door Nederlanders die de Tweede Wereldoorlog hebben meegemaakt en veteranen die bekend zijn bij de Bond voor Militaire Oorlogsslachtoffers, een groep veteranen van Nederlandse vredesmissies en een groep medische studenten. Laatstelijk zijn de psychometrische kwaliteiten onderzocht in een groep ouderen in de leeftijd van 55 tot 90 jaar uit de algemene bevolking. Telkens bleken zowel de totaalscores op de ZIL als de scores op de afzonderlijke subschalen te beschikken over goede interne consistentie met Cronbach's α tussen 0,90 en 0,94 voor de gehele ZIL, tussen 0,77 en 0,89 voor de subschaal herbeleven, tussen 0,80 en 0,89 voor de subschaal vermijden en tussen 0,76 en 0,89 voor de subschaal hyperarousal. Verder blijkt de vragenlijst over een acceptabele test-hertest betrouwbaarheid (over zeven dagen) te beschikken, met Cronbach's α van 0,92 voor de gehele ZIL, van 0,84 voor de subschaal herbeleven, van 0,91 voor de subschaal vermijden en van 0,85 voor de subschaal hyperarousal (Hovens, 2001; Hovens et al., 2000).

Indien op ten minste één item van de subschaal herbeleven een score van 3 of hoger wordt gerapporteerd, op ten minste drie items van de subschaal vermijden een score van 3 of hoger wordt gerapporteerd en op ten minste twee items van de subschaal hyperarousal een score van 3 wordt gerapporteerd, vormt dat een aanwijzing dat sprake is van een PTSS-diagnose die voldoet aan de DSM-criteria.

Relationship Questionnaire (RQ)

De RQ (Bartholomew & Horowitz, 1991) betreft een bewerking van de Romantic Attachment Questionnaire (RAQ) van Hazan en Shaver (1987). De RQ bestaat uit vier vignetten die ervaringen en gedragingen beschrijven die corresponderen met de veilige, de vermijdende, de gepreoccupeerde en de angstige hechtingsstijl. Op een zevenpuntsschaal dienen respondenten aan te geven in welke mate een vignet op hen van toepassing is. In het onderhavige onderzoek werd respondenten alleen gevraagd welk vignet hen het best beschreef. Omdat elke hechtingsstijl door slechts één item wordt vertegenwoordigd, kan de interne consistentie van deze schaal niet worden onderzocht.

Type D Scale-14 (DS 14)

De DS 14 bestaat uit de subschalen negatieve affectiviteit en sociale inhibitie. Beide subschalen bestaan uit zeven stellingen (Denollet, 2005). Elke stelling van de DS 14 wordt gescoord op een vijfpuntsschaal. Om te

kunnen spreken van type-D-persoonlijkheid moet een respondent hoog scoren op beide subschalen. Respondenten scoren hoog op negatieve affectiviteit of sociale inhibitie bij een totaalscore van 10 of meer op de betreffende subschaal. Een voorbeelditem van de subschaal negatieve affectiviteit betreft: 'Ik maak me dikwijls druk om onbelangrijke zaken.' Het item 'Ik maak gemakkelijk contact met anderen' betreft een voorbeeld van de subschaal sociale inhibitie.

De afzonderlijke subschalen kennen een interne consistentie met Cronbach's α -waarden van 0,88 en 0,86 voor respectievelijk de subschaal negatieve affectiviteit en de subschaal sociale inhibitie en een test-hertest betrouwbaarheid van 0,72 en 0,82 over een periode van drie maanden (Denollet, 2005).

3.6 Toetsing van het hypothetische model

Middels covariantie-structuuranalyse wordt de empirische houdbaarheid van het hypothetische model getoetst. Covariantie-structuuranalyse wordt gebruikt om de structuur of het patroon van een set variabelen te verklaren. Een onderscheid kan worden gemaakt tussen 'manifeste' (d.w.z. geobserveerde of empirische) variabelen en 'latente' (d.w.z. niet-geobserveerde of theoretische) variabelen. De verhoudingen tussen de latente variabelen vormen het zogenoemde structurele deel van het veronderstelde model. De relaties tussen de latente variabelen en bijbehorende geobserveerde variabelen wordt weergegeven in het meetmodel. Het structurele model is verwant aan het model voor (confirmatoire) factoranalyse en het meetmodel aan dat voor regressieanalyse (Diamantopoulos, 1994). Voorts moet een onderscheid worden gemaakt tussen endogene en exogene variabelen. Endogene variabelen worden door het hypothetische model verklaard. Exogene variabelen worden niet verklaard door het model en fungeren enkel als onafhankelijke variabelen. In het onderhavige model betreft alleen posttraumatische stress-symptomen een latente variabele. De overige variabelen zijn manifeste variabelen. Behalve veilige hechtingsstijl, zijn alle variabelen endogeen. Voor de uitvoering van de covariantie-structuuranalyse wordt het computerprogramma Lisrel gebruikt. Lisrel staat voor 'Lineaire structurele relaties'. Lisrel maakt op basis van de covariantiematrix van de geobserveerde data een schatting van de parameters van het veronderstelde model. De geschatte parameters corresponderen met de regressiecoëfficiënten, de varianties en covarianties van de onafhankelijke variabelen in het model en vormen vervolgens het uitgangspunt voor een schatting van de ongestructureerde populatie covariantiematrix. In de regel geschiedt dit aan de hand van Maximum Likelihood Estimation.

Aan de hand van zogenoemde 'fit indices' kan worden beoordeeld of de geobserveerde waarden aansluiten bij het hypothetische model. Fit

indices worden vaak onderverdeeld in 'absolute', 'incremental' en 'parsimonious' indices.

Absolute fit indices, zoals de 'root mean squared error of approximation' (RSMEA), de 'goodness-of-fit index' (GFI), de 'adjusted goodness-of-fit index' (AGFI) en de root mean square (RMR), informeren ons over het vermogen van het hypothetische model om de geobserveerde covariantiematrix te reproduceren. RSMEA betreft het gemiddelde van de verschillen tussen de verwachte en geobserveerde covariantiewaarden. Hoe dichter deze waarde bij 0 ligt, hoe beter de geobserveerde waarden overeenstemmen met het hypothetische model. Volgens Hu en Bentler (1999) dient de waarde van de RMSEA beneden 0,06 te liggen. Shelvin en Miles (1997) adviseren zelfs een bovengrens van 0,05 aan te houden. De GFI kan worden gezien als de proportie verklaarde variantie van de geobserveerde covariantiematrix en is vergelijkbaar met R^2 (Tanaka & Huba, 1989). Indien de GFI-waarde groter is dan 0,90 mag het model worden geaccepteerd (Verschuren, 1991). De AGFI betreft een variant van de GFI en corrigeert voor het aantal vrijheidsgraden in het model. Zowel de GFI als de AGFI zijn redelijk stabiel en ongevoelig voor de steekproefgrootte alsmede relatief robuust tegen schendingen van de normaliteit. RMR is gebaseerd op residuen en betreft het gemiddelde verschil tussen (co)varianties in de steekproef en de populatie. Omdat de schaal waarop de variabelen gescoord kunnen worden de RMR-waarde kan beïnvloeden, kan het moeilijk zijn de gevonden waarde te interpreteren. In ieder geval zal de waarde zo klein mogelijk dienen te zijn (Ullman, 2006). Hu en Bentler (1999) adviseren een waarde aan te houden die beneden 0,08 ligt.

Incremental fit indices, zoals de comparative fit index (CFI), vergelijken het hypothetische model met een basismodel, dat geen covariantie veronderstelt tussen de geobserveerde waarden of minder parameters bevat. Consensus ontbreekt met betrekking tot de waarde die moet worden aangehouden om te kunnen spreken van een acceptabele 'fit'. Hu en Bentler (1999) suggereren een minimumwaarde dicht bij 0,95. Cheung (2000) stelt voor een CFI-waarde die groter of gelijk is aan 0,95 aan te houden. Met behulp van parsimonious fit indices, zoals PGFI en PCFI, kan worden beoordeeld of een theoretisch model met (meer of) minder parameters even goed of beter in staat is de geschatte populatie covariantiematrix te reproduceren. Indien dat het geval is, dient de voorkeur te worden gegeven aan het eenvoudigere model (Kline, 2005). De keuze om uit te gaan van minder parameters dient altijd op theoretische gronden te worden beargumenteerd.

De besproken fit indices zullen worden gebruikt om te beoordelen of het hypothetische model aansluit bij de geobserveerde gegevens. Dit betreft stap 1 van de toetsing. Indien het hypothetische model voldoende overeenstemt met het gemeten model, wordt overgegaan naar stap 2. Bij stap 2 wordt de sterkte (of zwakte) van de intercorrelaties tussen de variabelen gemeten, d.w.z. de individuele effectparameters worden getoetst op hun

statistische significantie. Tevens wordt de verklaarde variantie van het model beoordeeld.

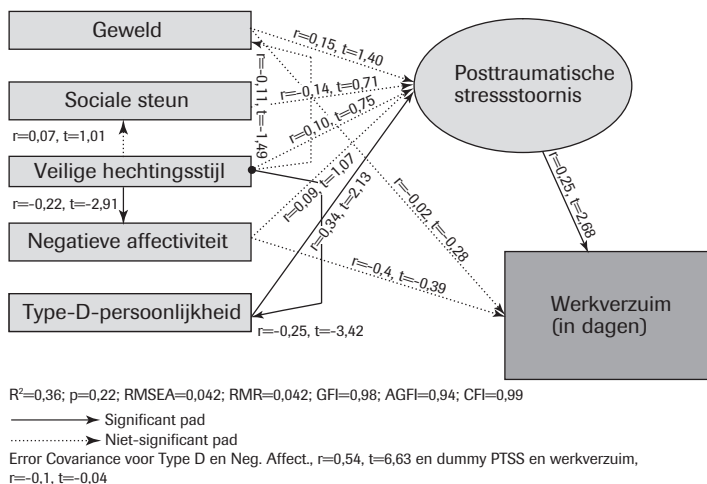
De toetsing van de individuele effectparameters is één van de meest primaire controles van theoretische gedachtegangen. Parameters met een t-waarde beneden een drempelwaarde (gangbaar is een t-waarde $< 1,96$, behorend bij een éénzijdig toetsingsniveau van 5%) moeten worden verondersteld in werkelijkheid niet significant van 0 af te wijken (Tacq, 1997). Wanneer een parameter niet significant van 0 afwijkt, kan dat een reden zijn om de causaal veronderstelde relatie te laten vallen. Het is echter niet verstandig om alleen op basis van de t-toets deze beslissing te nemen. Zoals hiervoor werd opgemerkt, dient deze beslissing ook op theoretische gronden te berusten.

Twee argumenten die belangrijk zijn bij de inschatting van de verkregen effectparameters zijn de *steekproefgrootte* en de *spreiding* van de individuele waarden in de onafhankelijke variabele ten aanzien van het gemiddelde. Hoe groter de steekproef, hoe eerder significante verschillen worden gevonden. Met betrekking tot het probleem van de steekproefgrootte maakt Verschuren (1991) een onderscheid tussen statistische en substantiële significantie. In een zeer grote steekproef (bijv. $n = 1.000$) kan een lage waarde van een effectparameter (bijv. $r = 0,10$) al statistisch significant zijn, terwijl de substantiële bijdrage van de onafhankelijke variabele aan de afhankelijke variabele nagenoeg te verwaarlozen is. Wat de spreiding in de onafhankelijke variabele betreft, kan worden gesteld dat variabelen met een sterke spreiding eerder een significant effect hebben dan variabelen met een geringe spreiding (Tacq, 1997).

4 De onderzoeksresultaten

De variabelen die op basis van het literatuuronderzoek zijn opgenomen in het hypothetische model (figuur 2) werden als volgt geoperationaliseerd: geweld betrof slachtofferschap van OAG en/of slachtofferschap van geweld gepleegd door gedetineerden in de afgelopen twaalf maanden (wel/niet),⁵ sociale steun werd geoperationaliseerd als het spreken met collega's over OAG en/of geweld gepleegd door gedetineerden (wel/niet). Veilige hechtingsstijl werd opgesplitst in veilige en onveilige hechtingsstijl. De veilig gehechte groep werd gevormd door respondenten die een veilige hechtingsstijl op de RQ rapporteerden. De overige respondenten vormden samen de groep onveilig gehechte PIW'ers. Negatieve affectiviteit werd geoperationaliseerd als de totaalscore op de subschaal negatieve affectiviteit van de DS 14. Van type-D-persoonlijkheid was sprake, indien op de DS 14 een score van 10 of hoger op de subschaal negatieve affectiviteit gepaard ging met een score van 10 of hoger op de subschaal sociale inhibitie. Met betrekking tot posttraumatische stress werd een onderscheid gemaakt tussen respondenten met een ZIL-score die duidt op de aanwezigheid van PTSS en respondenten voor wie dat niet gold. Arbeidsverzuim betrof ten slotte het totale aantal verzuimde dagen gedurende de afgelopen twaalf maanden.

Figuur 2 De toetsing van het hypothetische model

5 Vanwege het geringe totale aantal slachtoffers van OAG ($n = 54$) werd ervoor gekozen een nieuwe variabele 'geweld' aan te maken, die zowel slachtoffers van OAG als slachtoffers van geweld gepleegd door gedetineerden bevat.

4.1 De kwaliteit van het model

Eerder werden vijf grootheden beschreven die iets zeggen over de kwaliteit van het model in zijn geheel. Dit zijn de goodnes-of-fit index (GFI), de adjusted goodnes-of-fit index (AGFI), de standardized root mean square residuals (RMR), de root mean square error of approximation (RMSEA) en de comparative fit index. De overeenkomst tussen beide modellen is goed tot zeer goed; er werd geen significant verschil gevonden tussen het hypothetische en het gemeten model ($p = 0,23$). De GFI, die de relatieve mate van variantie en covariantie weergeeft die door het model wordt verklaard, bedroeg 0,98. De AGFI, die wordt verkregen na correctie voor het aantal vrijheidsgraden, lag op 0,94. De RMR, die het gemiddelde betreft van de residuele varianties en covarianties, bedroeg 0,042 en de RMSEA bedroeg 0,045. De CFI bedroeg 0,98.

Gelet op de gevonden waarden voor de fit indices kan het volgende worden opgemerkt. Het geobserveerde model stemde goed overeen met het theoretische model ($p > 0,05$, ns.). De GFI-waarde bleef ruim boven de grenswaarde van 0,90. De RMR bedroeg 0,042 en de RMSEA 0,045. Beide waarden bleven ver beneden de grenswaarden van 0,08 en 0,06 die Hu en Bentler (1999) voorstellen. De RMSEA-waarde lag zelfs beneden de strengere grenswaarde van Shelvin en Miles (1997) (RMSEA = 0,05). De CFI-waarde bedroeg 0,98 en lag dus boven de grenswaarde die door Cheung (2000) wordt voorgesteld (CFI 0,95). Op basis van de gevonden waarden wordt het model aanvaard. Doorgegaan wordt met de bespreking van de individuele effectparameters.

4.2 De effectparameters tussen de variabelen

We bespreken de correlatiecoëfficiënten⁶ tussen de verschillende variabelen. We gebruiken geen covariantiecoëfficiënten⁷ om effecten tussen de variabelen aan te duiden. De correlatiecoëfficiënt tussen type-D-persoonlijkheid en posttraumatische stressstoornis bedroeg $r = 0,34$, $t = 2,13$. De correlatiecoëfficiënt tussen type-D-persoonlijkheid en de veilige hechtingsstijl was $r = -0,25$, $t = -3,42$. De correlatiecoëfficiënt tussen posttraumatische stressstoornis en arbeidsverzuim bedroeg ten slotte $r = 0,25$, $t = 2,68$. De andere paden in het model waren niet significant. Op grond van modificatie-indices werd gecorrigeerd voor covariantiefouten. Dit

6 De samenhang tussen latente variabelen wordt steeds uitgedrukt door middel van correlatiecoëfficiënten.

7 De samenhang tussen latente en gemeten variabelen wordt meestal weergegeven door covariantiecoëfficiënten, maar kan ook worden uitgedrukt in correlatiecoëfficiënten. In dit onderzoek opteren we voor correlatiecoëfficiënten, omdat posttraumatische stressstoornis de enige latente variabele in het model betreft en omdat covariantiecoëfficiënten ongestandaardiseerde waarden zijn, wat het interpreteren van de effectparameters bemoeilijkt.

gebeurde tussen type-D-persoonlijkheid en negatieve affectiviteit en tussen posttraumatische stressstoornis en arbeidsverzuim. De verklaarde variantie in het model bedroeg 0,36. 36% van de variantie in het model met arbeidsverzuim als uiteindelijke afhankelijk variabele, werd door de variabelen in het model verklaard. De niet-verklaarde (residuele) variantie bedroeg dus 64%, wat wil zeggen dat 64% van de variabiliteit in de afhankelijke variabele wordt verklaard door factoren die niet in het model zijn opgenomen.

4.3 Vervolgonderzoek: toetsing van vier hypothetische deelmodellen

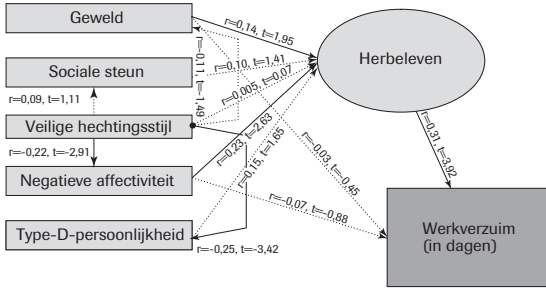
Op grond van de resultaten uit de toetsing van het hypothetische model werd geopteerd voor bijkomend explorerend onderzoek. Twee extra exercities werden uitgevoerd. Bij de eerste exercitie werden de drie ZIL-subschalen herbeleven, hyperarousal en vermijden in afzonderlijke modellen ingebracht (deelmodellen 1, 2 en 3). Bij de tweede exercitie werd de variabele geweld vervangen door de variabele 'gecombineerd geweld' (d.w.z. in de voorbije twaalf maanden slachtoffer geweest van meerdere geweldsincidenten gepleegd door collega's en/of gedetineerden) (deelmodel 4). Figuur 3 toont de vier deelmodellen.

De onderliggende gedachte om de drie ZIL-subschalen herbeleven, hyperarousal en vermijden afzonderlijk in een model in te voeren is primair gebaseerd op de veronderstelling dat een individu met PTSS niet noodzakelijk pathologisch hoeft te scoren op elk van de drie subschalen. Ten tweede vonden we in ons onderzoek geen (rechtstreeks) verband tussen de veilige hechtingsstijl en de ontwikkeling van posttraumatische stressstoornis. Dit was in tegenstelling tot andere studies waarin dit verband wel werd gevonden (e.g., Declercq en Palmans, 2006). Bovendien verwachten we ook in deze studie een rechtstreeks verband tussen veilige hechtingsstijl en (een of meer van) de drie afzonderlijke symptoomclusters.

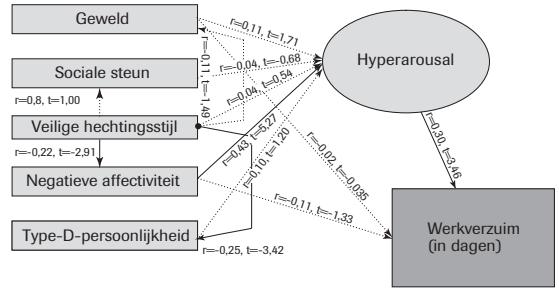
De gedachte om gecombineerd geweld in een afzonderlijk model in te brengen heeft te maken met de assumptie dat meervoudig geweld een betere voorspeller is voor de ontwikkeling van posttraumatische stressstoornis dan enkelvoudig geweld.

Figuur 3 De toetsing van vier hypothetische deelmodellen

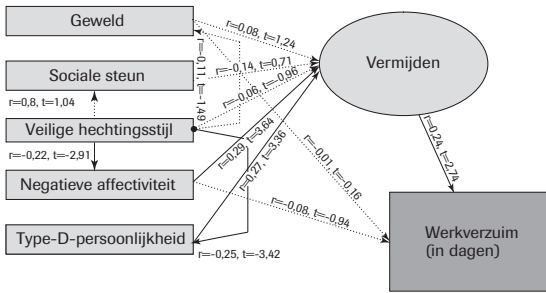
Deelmodel 1: herbeleven

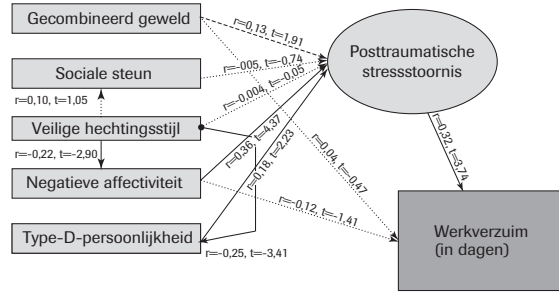
Deelmodel 2: hyperarousal

Deelmodel 3: vermijden

Deelmodel 4: gecombineerd geweld

4.3.1 De kwaliteit van de vier deelmodellen

De overeenkomst tussen de vier gemeten of geobserveerde deelmodellen en de hypothetische modellen is goed tot zeer goed (range $p = 0,25-0,39$). De GFI was in de vier deelmodellen zeer hoog en varieerde tussen 0,98 en 0,99, de AGFI tussen 0,94 en 0,95. De RMR schommelde tussen 0,037 en 0,044 en de RMSEA tussen 0,037 en 0,039. De CFI bedroeg 0,98 in deelmodel 1 en 0,99 in de drie andere modellen. Op basis van de gevonden waarden worden de deelmodellen aanvaard. Doorgedaan wordt met de bespreking van de individuele effectparameters.

4.3.2 *De effectparameters tussen de variabelen in de vier deelmodellen*

In de vier deelmodellen troffen we significante positieve paden aan van posttraumatische stressstoornis naar arbeidsverzuim. Ook de drie ZIL-subschalen in de afzonderlijke modellen correleerden sterk met arbeidsverzuim. Geweld correleerde in de vier deelmodellen uiterst zwak met arbeidsverzuim. Er was wel een positief significant pad van geweld naar het posttraumatische stresssymptoom vermijden. De relatie tussen geweld en de twee andere symptomen was zwakker en niet significant. Het pad tussen 'gecombineerd geweld' en posttraumatische stressstoornis was net niet significant. Omdat de gevonden waarde dichtbij de grenswaarde van $t = 1,96$ lag, wordt op theoretische gronden niet aan dit verband voorbijgegaan.

Verder waren de paden tussen respectievelijk veilige hechtingsstijl en negatieve affectiviteit en veilige hechtingsstijl en type-D-persoonlijkheid in de vier deelmodellen significant en negatief. Het pad tussen negatieve affectiviteit en posttraumatische stress(stoornis)(symptomen) was significant en positief. Significante positieve paden werden gevonden tussen type-D-persoonlijkheid en posttraumatische stress(stoornis)(symptomen) in het deelmodel waarin de ZIL-subschaal herbeleven werd ingevoerd en het model waarin gecombineerd geweld werd ingevoerd. Sociale steun en veilige hechting correleerden niet significant met posttraumatische stress(stoornis)(symptomen). Veilige hechtingsstijl correleerde bovendien niet significant met geweld. De correlaties waren bovendien dermate zwak dat bevindingen uit de literatuur het veronderstellen van het bestaan van dit verband niet langer kunnen rechtvaardigen.

4.4 **Voorlopige conclusies**

Op grond van de literatuur veronderstelden we de aanwezigheid van beschermende en faciliterende factoren in de ontwikkeling van posttraumatische stressstoornis en arbeidsverzuim. PTSS en de afzonderlijke PTSS-symptomen zijn sterke voorspellers van arbeidsverzuim. In tegenstelling tot wat werd verondersteld, bleek sociale steun geen beschermende factor voor het ontwikkelen van posttraumatische stress(stoornis)(symptomen); zowel in het algemene model als in de vier deelmodellen was het pad van sociale steun naar posttraumatische stress(stoornis)(symptomen) zwak tot zeer zwak. Evenmin vonden we dat de veilige hechtingsstijl een beschermende factor is. De veilige hechtingsstijl correleerde wel significant negatief met negatieve affectiviteit en type-D-persoonlijkheid. Deze bevindingen sluiten gedeeltelijk aan bij onder meer de studies van Pines (2004) en Penney en Spector (2005). Ook zij vonden verbanden tussen negatieve affectiviteit en veilige hechtingsstijl.

We vonden in de meeste modellen significante paden tussen negatieve affectiviteit en type-D-persoonlijkheid en posttraumatische stress(stoornis)(symptomen). Deze bevindingen sluiten gedeeltelijk aan bij het onderzoek van Cox et al. (2004). Zij vonden een duidelijk verband tussen negatieve affectiviteit/neuroticisme en posttraumatische stresssymptomen (Cox et al, 2004; Engelhardt et al, 2003).

We concluderen dat:

- 1 zowel PTSS als de afzonderlijke symptomen van PTSS rechtstreeks zijn verbonden met arbeidsverzuim in dagen;
- 2 type D-persoonlijkheid een rechtstreekse invloed uitoefent op posttraumatische stress(stoornis)(symptomen);
- 3 veilige hechting geen rechtstreekse invloed uitoefent op posttraumatische stress(stoornis)(symptomen), maar dat dit verband loopt via negatieve affectiviteit en/of type-D-persoonlijkheid;
- 4 geweld (OAG en/of geweld gepleegd door gedetineerden) en gecombineerd geweld in relatie staan tot de ontwikkeling van posttraumatische stressstoornis, maar dat sprake is van een zwak en niet altijd significant verband;
- 5 sociale steun in dit model niet kan worden gezien als beschermende factor tegen de ontwikkeling van posttraumatische stress(stoornis)(symptomen).

5 Het exploratieve onderzoek

Naast toetsing van het hypothetisch model, verdienen twaalf specifieke onderzoeksvragen nader te worden geëxploreerd. De eerste drie vragen zijn beschrijvend van aard en hebben primair tot doel inzicht te verschaffen in de groep PIW'ers die het slachtoffer van OAG zijn geworden.

De vragen 3 tot en met 12 sluiten logisch aan bij het hypothetische model dat op basis van de literatuurstudie is opgesteld in die zin dat zij betrekking hadden op de relaties die tussen de verschillende variabelen in het model werden verondersteld. In de eerste plaats veronderstelt het hypothetische model dat OAG, geweld gepleegd door gedetineerden, sociale steun, veilige hechtingsstijl, negatieve affectiviteit en type-D-persoonlijkheid zijn gerelateerd aan posttraumatische stress. Wat betreft hechtingsstijl veronderstelt het model bovendien dat tevens een associatie met posttraumatische stress bestaat via geweld gepleegd door gedetineerden, OAG, sociale steun, negatieve affectiviteit en/of type-D-persoonlijkheid. Op deze verbanden hebben de vragen 4 tot en met 8 betrekking. In de tweede plaats veronderstelt het model dat geweld gepleegd door gedetineerden, OAG en negatieve affectiviteit gerelateerd zijn aan arbeidsverzuim en dat deze verbanden tevens lopen via posttraumatische stress. Hierop hebben de vragen 9 tot en met 11 betrekking.

De twaalf specifieke onderzoeksvragen die kunnen worden onderscheiden, worden opgesomd in paragraaf 5.1. Welke methoden worden gebruikt om deze vragen te beantwoorden zal worden besproken in paragraaf 5.2. De resultaten worden besproken in paragraaf 5.3. Ten slotte zullen in paragraaf 5.5 enkele voorlopige conclusies uit het exploratieve onderzoek worden getrokken.

5.1 Specifieke onderzoeksvragen

- 1 *Hoe vaak werd door PIW'ers gerapporteerd dat zij de afgelopen twaalf maanden het slachtoffer zijn geworden van OAG?*
- 2 *Waarin verschillen slachtoffers van OAG ten opzichte van niet-slachtoffers?*
- 3 *Verschilt de mate waarin PIW'ers posttraumatische stress rapporteren naargelang het type OAG dat zij hebben ervaren (ongewenste seksuele aandacht, intimidatie en lichamelijk geweld)?*
- 4 *Bestaat er een verband tussen OAG en posttraumatische stress?*
- 5 *Bestaat er een verband tussen geweld gepleegd door gedetineerden en posttraumatische stress?*

- 6 *Bestaat er een verband tussen sociale steun en posttraumatische stress?*
- 7 *Bestaat er een verband tussen hechtingsstijl en posttraumatische stress?*
 - 7a *Wordt het verband tussen hechtingsstijl en posttraumatische stress gemedieerd door OAG?*
 - 7b *Wordt het verband tussen hechtingsstijl en posttraumatische stress gemedieerd door geweld gepleegd door gedetineerden?*
 - 7c *Wordt het verband tussen hechtingsstijl en posttraumatische stress gemedieerd door sociale steun?*
 - 7d *Wordt het verband tussen hechtingsstijl en posttraumatische stress gemedieerd door negatieve affectiviteit?*
 - 7e *Wordt het verband tussen hechtingsstijl en posttraumatische stress gemedieerd door type-D-persoonlijkheid?*
- 8 *Bestaat er een verband tussen negatieve affectiviteit en posttraumatische stress?*
- 9 *Bestaat er een verband tussen type-D-persoonlijkheid en posttraumatische stress?*
- 10 *Bestaat er een verband tussen OAG en arbeidsverzuim?*
 - 10a *Wordt het verband tussen OAG en arbeidsverzuim gemedieerd door posttraumatische stress?*
- 11 *Bestaat er een verband tussen geweld gepleegd door gedetineerden en arbeidsverzuim?*
 - 11a *Wordt het verband tussen geweld gepleegd door gedetineerden en arbeidsverzuim gemedieerd door posttraumatische stress?*
- 12 *Bestaat er een verband tussen negatieve affectiviteit en arbeidsverzuim?*
 - 12a *Wordt het verband tussen negatieve affectiviteit en arbeidsverzuim gemedieerd door posttraumatische stress?*

5.2 Methoden

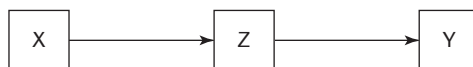
Alle vragen worden geanalyseerd middels het statistiekprogramma Statistical Package for the Social Sciences (SPSS). Het antwoord op vraag 1 wordt toegelicht aan de hand van een frequentietabel.

Wat betreft vraag 2 wordt een onderscheid gemaakt tussen sociodemografische factoren (leeftijd en geslacht), ervaringen met geweld gepleegd door gedetineerden (wel versus niet), sociale steun (spreken met collega's over geweld gepleegd door gedetineerden respectievelijk het spreken met collega's over OAG, wel versus niet), persoonlijke predisposities (hechtingsstijl, veilig versus onveilig; negatieve affectiviteit, een score van 10 of hoger op de DS 14 versus een score lager dan 10; type-D-persoonlijkheid, wel versus geen type-D-persoonlijkheid) en gevolgen van OAG (posttraumatische stress, het gemiddelde aantal gerapporteerde posttraumatische stresssymptomen; arbeidsverzuim, het gemiddelde aantal dagen dat PIW'ers hebben verzuimd van hun werk). Voor de categoriale variabelen wordt bekeken of hun frequenties verschillen tussen de groep OAG en de groep niet-OAG. Dit wordt gedaan aan de hand van chi-kwadraattoetsen. Verschillen in gemiddelden op de continue variabelen worden geanalyseerd met behulp van t-toetsen.

Vraag 3 wordt geëxploreerd middels een 'one-way' Analysis of Variance (ANOVA). Hiermee kan worden getoetst of drie of meer groepen van elkaar verschillen in hun gemiddelde score op een continue variabele.

De vragen 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11 en 12 worden beantwoord middels t-toetsen. De subvragen 7a tot en met 7e, 10a, 11a en 12a worden beantwoord aan de hand van de procedure die Baron en Kenny (1986) beschrijven in hun klassieke artikel over mediatie en moderatie. Mediatio kan volgens hen worden getoetst door achtereenvolgens de mediator op de onafhankelijke variabele, de afhankelijke variabele op de onafhankelijke variabele en de afhankelijke variabele op de mediator en de onafhankelijke variabele te regresseren. Van mediatio is sprake indien de onafhankelijke variabele een effect heeft op de mediator, de onafhankelijke variabele een effect heeft op de afhankelijke variabele en de mediator een effect heeft op de afhankelijke variabele, wanneer wordt gecontroleerd voor de onafhankelijke variabele. Het effect van de onafhankelijke variabele op de afhankelijke moet bovendien zijn afgenomen. Indien dit effect verdwijnt, is sprake van volledige mediatio. Volledige mediatio wordt in figuur 4 grafisch weergegeven:

Figuur 4 Volledige mediatio

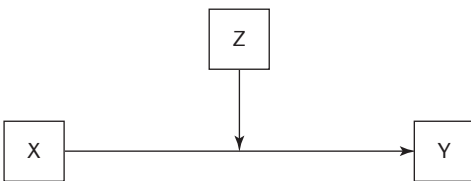

X betreft in dit plaatje de onafhankelijke variabele, Z de mediator en Y de afhankelijke variabele

Hiernaast wordt wat betreft de vragen 4, 5, 6, 8 en 9 bekeken of significante verbanden kunnen worden verklaard door een derde variabele. Indien geen significant verband wordt gevonden, zal worden bekeken of door toevoeging van een moderator beide variabelen alsnog met elkaar in verband kunnen worden gebracht. Mediatie- en moderatie-effecten worden in deze gevallen dus op statistische gronden onderzocht (cf. Baron en Kenny, 1986, p. 1178). Dit in tegenstelling tot de mediatie-effecten die bij de beantwoording van de vragen 7a tot en met 7e, 10a, 11a en 12a zullen worden onderzocht. Deze sluiten aan bij het hypothetische model en worden dus op theoretische gronden bestudeerd. Ook in deze gevallen zal evenwel worden bezien of sprake is van moderatie indien geen mediatie-effect wordt gevonden.

Een moderator beïnvloedt de richting of de kracht van het verband tussen twee variabelen. Hoe moderatie kan worden getoetst is afhankelijk van de aard van de onafhankelijke variabele en de moderator. Hier wordt volstaan met een korte toelichting op de procedures die volgens Baron en Kenny (1986) gevolgd dienen te worden indien 1) zowel de onafhankelijke variabele als de potentiële moderator dichotome variabelen betreffen en 2) de situatie waarin de onafhankelijke variabele dichotoom is en de moderator een continue variabele betreft. In het eerste geval dient een 'two-way between groups' ANOVA te worden uitgevoerd. Van moderatie is sprake indien een interactie-effect van de onafhankelijke variabele en de moderator op de afhankelijke variabele wordt gevonden. In het tweede geval dient de afhankelijke variabele te worden geregresseerd op de onafhankelijke variabele, de moderator en het interactie-effect tussen de onafhankelijke variabele en de moderator. Ook in dit geval is sprake van moderatie wanneer een significant interactie-effect tussen de onafhankelijke variabele en de moderator optreedt. Moderatie wordt in figuur 5 grafisch weergegeven.

Figuur 5 Moderatie

X betreft in dit plaatje de onafhankelijke variabele, Z de moderator en Y de afhankelijke variabele

5.3 Resultaten

1 Prevalentie verschillende typen OAG, uitgesplitst naar geslacht

In totaal rapporteerden 54 PIW'ers ervaringen met OAG. Uit tabel 1 blijkt dat enkelen van hen het slachtoffer zijn geworden van meer dan één type OAG. Nadere bestudering van de prevalentiecijfers leert dat vier PIW'ers zowel ongewenste seksuele aandacht als intimidatie hebben ervaren. Twee PIW'ers rapporteerden zowel met intimidatie als met geweld te zijn geconfronteerd.

Tabel 1 Prevalentie OAG

	Mannen		Vrouwen	
	%	(n)	%	(n)
OAG	32,0	(39)	28,8	(15)
Ongewenste seksuele aandacht	1,6	(2)	11,5	(6)
Intimidatie	32,0	(39)	19,2	(10)
Lichamelijk geweld	0,8	(1)	1,9	(1)

Tabel 2 Verschillen slachtoffers OAG en niet-slachtoffers

Karakteristieken PIW'ers	PIW'ers		Slachtoffers OAG		Niet-slachtoffers		P-waarde
	n	sd	n	sd	n	sd	
Demografische factoren							
Leeftijd	m 43,90	8,59	m 45,08	7,9	m 43,12	8,9	0,175
Geslacht man	118		39		79		0,391
Overige geweldservaringen							
Geweld gedetineerden	108		69		39		0,084*
Sociale steun							
Praten over geweld gedetineerden	162		53		109		0,479
Praten over OAG	130		50		80		0,001*
Persoonlijke predisposities							
Onveilige hechtingsstijl	53		24		29		0,027*
Negatieve affectiviteit	48		31		17		0,409
Type-D-persoonlijkheid	26		9		17		0,513
Gevolgen OAG							
Posttraumatische stresssymptomen	30,21	10,17	35,33	12,48	27,87	7,89	0,000*
Aantal verzuimde werkdagen	11,51	23,07	17,04	27,25	9,45	21,02	0,084*

2 Verschillen tussen slachtoffers OAG en niet-slachtoffers.

Gelet op tabel 2 kan het volgende worden opgemerkt:

- PIW'ers die rapporteerden de afgelopen twaalf maanden het slachtoffer te zijn geworden van OAG werden, tevens vaker dan niet-slachtoffers van OAG geconfronteerd met geweld gepleegd door gedetineerden.
- Slachtoffers van OAG gaven aan vaker met collega's te spreken over OAG dan niet-slachtoffers.

- c Slachtoffers van OAG blijken zich vaker onveilig te hechten aan anderen dan niet-slachtoffers.
- d Slachtoffers van OAG rapporteerden meer posttraumatische stresssymptomen dan niet-slachtoffers.
- e Slachtoffers van OAG verzuimden ten slotte vaker van hun werk dan PIW'ers die daar geen slachtoffer van zijn geworden.

3 *Verschillen in posttraumatische stresssymptomen tussen slachtoffers van ongewenste seksuele aandacht, intimidatie en geweld*

De mate waarin slachtoffers van OAG posttraumatische stresssymptomen rapporteerden, verschilt per type OAG ($F = 5,7, p = 0,001$). Vanwege het geringe aantal respondenten binnen de groepen ongewenste seksuele aandacht en lichamelijk geweld, kan aan dit resultaat evenwel weinig betekenis worden toegekend. Het verschil lijkt overigens met name te worden veroorzaakt door de vrouwelijke respondent die lichamelijk geweld heeft ervaren. Haar score op de ZIL bedraagt 84, terwijl de gemiddelde scores voor slachtoffers van ongewenste seksuele aandacht en intimidatie respectievelijk 38,57 en 34,09 bedragen.

4 *Verband OAG en posttraumatische stresssymptomen*

Voor het antwoord op vraag 4 zij verwezen naar het antwoord op vraag 2, onder d. Omdat er sprake is van een significant verband tussen OAG en posttraumatische stresssymptomen, werd bekeken of dit verband kan worden verklaard door sociale steun (d.w.z. het spreken met collega's over OAG) en/of hechtingsstijl. Om van mediatie te kunnen spreken moet zijn voldaan aan de vereisten zoals die in paragraaf 6.2 besproken zijn. OAG is een significante voorspeller van zowel sociale steun ($p = 0,003$) als volwassen hechtingsstijl ($p = 0,036$). Posttraumatische stresssymptomen worden eveneens voorspeld door OAG ($p = 0,000$). Omdat OAG ook na controle voor sociale steun en hechtingsstijl een significante voorspeller van posttraumatische stresssymptomen betreft ($p = 0,000$), is niet voldaan aan het derde vereiste voor mediatie. Het verband tussen OAG en posttraumatische stresssymptomen wordt dus niet gemedieerd door sociale steun of hechtingsstijl.

5 *Verband geweld gepleegd door gedetineerden en posttraumatische stresssymptomen*

PIW'ers die de afgelopen twaalf maanden geconfronteerd zijn geweest met geweld gepleegd door gedetineerden, verschillen niet in het gemiddelde aantal ervaren posttraumatische stresssymptomen in vergelijking met PIW'ers die daar niet mee geconfronteerd zijn geweest ($t = -1,1, p = 0,254$). Omdat geen sprake is van een significant verband tussen geweld gepleegd door gedetineerden en posttraumatische stresssymptomen, werd bekeken of dit verband gemodereerd wordt door sociale steun (d.w.z. het spreken met collega's over geweld gepleegd door gedeti-

neerden) en/of hechtingsstijl. Sociale steun ($p = 0,117$) noch hechtingsstijl bleken evenwel in interactie met geweld gepleegd door gedetineerden ($p = 0,794$) een effect te hebben op posttraumatische stresssymptomen. Beide variabelen fungeren dus niet als moderator in de relatie tussen geweld gepleegd door gedetineerden en posttraumatische stresssymptomen.

6 *Verband sociale steun en posttraumatische stresssymptomen*

PIW'ers die met hun collega's spraken over geweld gepleegd door gedetineerden verschillen niet in het gemiddelde aantal ervaren posttraumatische stresssymptomen van PIW'ers die daar niet over spraken ($t = 0,4$, $p = 0,668$). Evenmin werd een significant verschil gevonden wat betreft het spreken met collega's over OAG ($t = 1,1$, $p = 0,289$). Onder vraag 5 werd reeds vastgesteld dat sociale steun in de zin van het spreken met collega's over geweld gepleegd door gedetineerden in interactie met geweld gepleegd door gedetineerden geen significant effect heeft op posttraumatische stresssymptomen. Het interactie-effect tussen sociale steun en OAG bleek daarentegen wel significant te zijn ($p = 0,049$). Het verband tussen sociale steun en posttraumatische stresssymptomen wordt dus gemode-reerd door OAG.

7 *Verband hechtingsstijl en posttraumatische stresssymptomen*

PIW'ers die zich veilig hechten aan anderen rapporteerden minder posttraumatische stresssymptomen dan onveilig gehechte PIW'ers, met dien verstande dat sprake is van een marginaal verschil ($t = 1,7$, $p = 0,084$).

7a *Mediatie door OAG*

Hechtingsstijl betreft een significante voorspeller van OAG ($p = 0,036$) en een marginale voorspeller van posttraumatische stresssymptomen ($p = 0,084$). Omdat het effect van hechtingsstijl op posttraumatische stresssymptomen volledig verdwijnt na controle voor OAG ($p = 0,191$), terwijl OAG posttraumatische stresssymptomen significant voorspelt ($p = 0,000$), kan worden geconcludeerd dat aan alle vereisten voor mediatie is voldaan. Anders gezegd: het verband tussen hechtingsstijl en posttraumatische stresssymptomen wordt ten dele verklaard door OAG.

7b *Mediatie door geweld gepleegd door gedetineerden*

Omdat hechtingsstijl geen significante voorspeller is van geweld gepleegd door gedetineerden ($p = 0,411$), is niet voldaan aan het eerste vereiste voor mediatie. De relatie tussen hechtingsstijl en posttraumatische stresssymptomen wordt derhalve niet

gemedieerd door geweld gepleegd door gedetineerden. Evenmin werd het verband tussen hechtingsstijl en posttraumatische stresssymptomen gemodereerd door geweld gepleegd door gedetineerden. Zoals ook onder vraag 6 werd vermeld, bleek bij de beantwoording van vraag 5 reeds dat geen sprake is van een interactie-effect tussen hechtingsstijl en sociale steun.

7c *Mediatie door sociale steun*

Of sociale steun de relatie tussen hechtingsstijl en posttraumatische stresssymptomen medieert werd zowel bekeken voor het spreken met collega's over OAG als voor het spreken met collega's over geweld gepleegd door gedetineerden. Hechtingsstijl betreft een significante voorspeller van het spreken met collega's over OAG ($p = 0,598$) noch van het spreken met collega's over geweld gepleegd door gedetineerden ($p = 0,857$), waardoor in beide gevallen niet is voldaan aan het eerste vereiste voor mediatie. De relatie tussen hechtingsstijl en posttraumatische stresssymptomen wordt derhalve niet gemedieerd door het spreken met collega's over OAG of geweld gepleegd door gedetineerden. Bij de beantwoording van de vragen 5 en 6 werd reeds vastgesteld dat alleen sociale steun in de zin van het spreken met collega's over OAG de relatie tussen veilige hechting en posttraumatische stresssymptomen modereert.

7d *Mediatie door negatieve affectiviteit*

Volwassen hechtingsstijl betreft een significante voorspeller van negatieve affectiviteit ($p = 0,013$) en, zoals reeds bleek bij de beantwoording van vraag 7a, een marginale voorspeller van posttraumatische stresssymptomen ($p = 0,084$). Omdat het effect van hechtingsstijl op posttraumatische stresssymptomen volledig verdwijnt na controle voor negatieve affectiviteit ($p = 0,445$), terwijl negatieve affectiviteit posttraumatische stresssymptomen significant voorspelt ($p = 0,000$), kan worden geconcludeerd dat aan alle vereisten voor mediatie is voldaan. Anders gezegd: het verband tussen veilige hechtingsstijl en posttraumatische stresssymptomen wordt ten dele verklaard door negatieve affectiviteit.

7e *Mediatie door type-D-persoonlijkheid*

Hechtingsstijl betreft een significante voorspeller van type-D-persoonlijkheid ($p = 0,003$) en, zoals al bleek bij de beantwoording van vraag 7a en ook bij de beantwoording van de vorige vraag werd herhaald, een marginale voorspeller van posttraumatische stresssymptomen ($p = 0,084$). Omdat het effect van hechtingsstijl

op posttraumatische stresssymptomen volledig verdwijnt na controle voor type-D-persoonlijkheid ($p = 0,587$), terwijl type-D-persoonlijkheid posttraumatische stresssymptomen significant voorspelt ($p = 0,000$), kan worden geconcludeerd dat aan alle vereisten voor mediatie is voldaan. Anders gezegd: het verband tussen hechtingsstijl en posttraumatische stresssymptomen wordt ten dele verklaard door type-D-persoonlijkheid.

8 *Verband negatieve affectiviteit en posttraumatische stresssymptomen*
 PIW'ers die worden gekenmerkt door een hoge mate van negatieve affectiviteit ervaren meer posttraumatische stresssymptomen dan PIW'ers die gekenmerkt worden door een lage mate van negatieve affectiviteit ($t = -4,9$, $p = 0,000$). Omdat een significant verband werd gevonden, werd bekeken of het verband tussen negatieve affectiviteit en posttraumatische stresssymptomen wordt gemedieerd door respectievelijk OAG, geweld gepleegd door gedetineerden, sociale steun, hechtingsstijl of arbeidsverzuim. Geen van deze variabelen bleek dit verband te verklaren. Negatieve affectiviteit bleek geen significante voorspeller van OAG ($p = 0,683$), het spreken met collega's over geweld gepleegd door gedetineerden ($p = 0,692$), het spreken met collega's over OAG ($p = 0,827$) en arbeidsverzuim ($p = 0,733$) te zijn. In deze gevallen werd dus niet voldaan aan het eerste vereiste voor mediatie. Negatieve affectiviteit bleek wel een significante voorspeller te zijn van geweld gepleegd door gedetineerden ($p = 0,037$) en hechtingsstijl ($p = 0,013$). Ook was negatieve affectiviteit een significante voorspeller van posttraumatische stresssymptomen ($p = 0,000$). Het effect van negatieve affectiviteit op posttraumatische stresssymptomen bleef evenwel bestaan na controle voor geweld gepleegd door gedetineerden of hechtingsstijl. In deze gevallen was derhalve niet voldaan aan het derde vereiste voor mediatie.

9 *Verband type-D-persoonlijkheid en posttraumatische stresssymptomen*
 PIW'ers met type-D-persoonlijkheid ervaren meer posttraumatische stresssymptomen dan PIW'ers zonder type-D-persoonlijkheid ($t = -3,7$, $p = 0,001$). Omdat een significant verband werd gevonden, werd bekeken of het verband tussen type-D-persoonlijkheid en posttraumatische stresssymptomen wordt gemedieerd door respectievelijk OAG, geweld gepleegd door gedetineerden, sociale steun, hechtingsstijl of arbeidsverzuim. Wederom bleek geen van deze variabelen dit verband te verklaren. Type-D-persoonlijkheid bleek geen voorspeller van OAG ($p = 0,922$), geweld gepleegd door gedetineerden ($p = 0,144$), het spreken met collega's over geweld gepleegd door gedetineerden ($p = 0,834$), het spreken met collega's over OAG ($p = 0,597$) of arbeidsverzuim ($p = 0,335$) te zijn. Type-D-persoonlijkheid is wel een significante voorspeller van hechtingsstijl ($p = 0,003$) en posttraumatische stresssymptomen ($p = 0,000$). Echter, ook in dit geval bleef dit effect bestaan na controle voor hechtingsstijl.

10 Verband OAG en arbeidsverzuim

Voor het antwoord op vraag 10 zij verwezen naar het antwoord op vraag 2, onder e.

10a Mediatie door posttraumatische stresssymptomen

OAG betreft een significante voorspeller van posttraumatische stresssymptomen ($p = 0,000$) en een marginale voorspeller van arbeidsverzuim ($p = 0,055$). Omdat het effect van OAG op arbeidsverzuim volledig verdwijnt na controle voor posttraumatische stresssymptomen ($p = 0,416$), terwijl posttraumatische stresssymptomen arbeidsverzuim significant voorspellen ($p = 0,000$), kan worden geconcludeerd dat aan alle vereisten voor mediatie is voldaan. Anders gezegd: Het verband tussen OAG en arbeidsverzuim wordt verklaard door posttraumatische stresssymptomen.

11 Verband geweld gepleegd door gedetineerden en arbeidsverzuim

PIW'ers die rapporteerden het slachtoffer te zijn geworden van geweld gepleegd door gedetineerden verzuimen niet vaker van hun werk dan PIW'ers die daar niet mee geconfronteerd zijn geweest ($t = 1,2$, $p = 0,247$).

11a Mediatie door posttraumatische stresssymptomen

Omdat geweld gepleegd door gedetineerden geen significante voorspeller is van posttraumatische stresssymptomen ($p = 0,254$), is niet voldaan aan het eerste vereiste voor mediatie. De relatie tussen geweld gepleegd door gedetineerden en arbeidsverzuim wordt derhalve niet gemedieerd door posttraumatische stresssymptomen. Evenmin was sprake van moderatie door posttraumatische stresssymptomen, nu het interactie-effect tussen geweld gepleegd door gedetineerden en posttraumatische stresssymptomen niet significant is, zij het wel marginaal ($p = 0,091$).

12 Verband negatieve affectiviteit en arbeidsverzuim

PIW'ers die worden gekenmerkt door een hoge mate van negatieve affectiviteit rapporteerden niet vaker afwezig te zijn geweest van hun werk dan PIW'ers die worden gekenmerkt door een lage mate van negatieve affectiviteit ($t = 0,3$, $p = 0,733$).

12a Mediatie door posttraumatische stresssymptomen

Negatieve affectiviteit is een significante voorspeller van posttraumatische stresssymptomen ($p = 0,000$). Evenwel, omdat negatieve affectiviteit geen significante voorspeller van arbeidsverzuim betreft ($p = 0,733$), is niet voldaan aan het tweede vereiste voor mediatie. De relatie tussen negatieve

affectiviteit en arbeidsverzuim wordt derhalve niet gemedieerd door posttraumatische stresssymptomen. Evenmin was sprake van moderatie door posttraumatische stresssymptomen, nu het interactie-effect tussen negatieve affectiviteit en posttraumatische stresssymptomen niet significant is. Wederom is wel sprake van een marginaal effect ($p = 0,074$).

5.4 Voorlopige conclusies

De conclusies die op basis van het exploratieve onderzoek kunnen worden getrokken, dienen te worden geïnterpreteerd in het licht van de resultaten van de toetsing van het hypothetische model, waarover gerapporteerd werd in hoofdstuk 4. In hoofdstuk 6 zal hierop terug worden gekomen. Met enige voorzichtigheid kan het volgende worden opgemerkt:

- Slachtoffers van OAG lijken vaker dan niet-slachtoffers het slachtoffer van geweld gepleegd door gedetineerden te worden, te spreken over OAG met collega's, zich onveilig te hechten aan anderen, meer posttraumatische stresssymptomen te ervaren en vaker te verzuimen van hun werk.
- De mate waarin slachtoffers van OAG posttraumatische stresssymptomen ervaren lijkt niet te verschillen per type OAG.
- Geen verband lijkt te bestaan tussen geweld gepleegd door gedetineerden en posttraumatische stresssymptomen.
- Het verband tussen sociale steun en posttraumatische stresssymptomen lijkt te worden gemodereerd door OAG.
- Het verband tussen hechtingsstijl en posttraumatische stresssymptomen lijkt te worden gemedieerd door OAG, negatieve affectiviteit of type-D-persoonlijkheid.
- Een sterk verband lijkt te bestaan tussen negatieve affectiviteit en posttraumatische stresssymptomen.
- Een sterk verband lijkt te bestaan tussen type-D-persoonlijkheid en posttraumatische stresssymptomen.
- Het verband tussen OAG en arbeidsverzuim lijkt te worden gemedieerd door posttraumatische stresssymptomen.
- Geen verband lijkt te bestaan tussen geweld gepleegd door gedetineerden en arbeidsverzuim.
- Geen verband lijkt te bestaan tussen negatieve affectiviteit en arbeidsverzuim.

6 Samenvatting en conclusies

Het onderzoek waarvan in dit rapport verslag is gedaan, is verricht in opdracht van de Sectordirectie Gevangeniswezen en had primair tot doel inzicht te krijgen in de mogelijke gevolgen van OAG onder PIW'ers en de determinanten die daaraan ten grondslag liggen. Arbeidsverzuim als mogelijk gevolg van OAG en de psychosociale factoren die daarbij een rol spelen verdienen hierbij bijzondere aandacht. Om hieraan gevolg te kunnen geven zijn 174 PIW'ers geïnterviewd over hun ervaringen met geweld tijdens de uitoefening van hun werkzaamheden. De interviews, die gestructureerd van aard waren, werden afgenomen door procesbegeleiders. Deze waren werkzaam binnen de deelnemende inrichtingen in het kader van de aanpak van OAG. Hiernaast is hen een drietal gestandaardiseerde vragenlijsten voorgelegd. Het empirische deel van het onderzoek is voorafgegaan door een uitgebreide literatuurstudie.

6.1 Resultaten literatuuronderzoek en constructie van het hypothetische model

De literatuurstudie wees uit dat niet of nauwelijks onderzoek is verricht naar de mogelijke gevolgen van OAG onder PIW'ers en de psychosociale factoren die daarvoor verantwoordelijk zijn. Eerdere studies naar geweld op de werkvloer hadden zich voornamelijk beperkt tot incidenten binnen andere settings dan gevangenissen. Bovendien heeft eerder onderzoek nauwelijks oog gehad voor uitingen van geweld tussen collega's. De bestaande literatuur bood evenwel genoeg inzichten om een hypothetisch model op te stellen, dat kon dienen als voldoende theoretische grondslag voor het empirische deel van het onderzoek. De literatuur wees uit dat OAG een zeer complex fenomeen betreft; OAG lijkt gepaard te kunnen gaan met uiteenlopende negatieve consequenties voor de gezondheid van de betrokken werknemer. Posttraumatische stress en arbeidsverzuim lijken de meest voorkomende gevolgen te zijn. Diverse psychosociale factoren lijken, direct of indirect, een bijdrage te leveren aan het al dan niet optreden van die gevolgen. Sociale steun, hechtingsstijl, de persoonlijkheidstrek negatieve affectiviteit en type-D-persoonlijkheid lijken de belangrijkste factoren te zijn die een rol spelen bij de gevolgen van OAG. Sociale steun lijkt gepaard te gaan met minder posttraumatische stress, terwijl een onveilige hechtingsstijl, negatieve affectiviteit en type-D-persoonlijkheid positief geassocieerd lijken te zijn met posttraumatische stress. Via posttraumatische stress kunnen al deze factoren leiden tot arbeidsverzuim. De relatie tussen hechtingsstijl en posttraumatische stress loopt mogelijk via negatieve affectiviteit, type-D-persoonlijkheid of geweldservaringen zoals OAG. Negatieve affectiviteit lijkt ook onafhankelijk van het ontwikkelen van posttraumatische stress te zijn gerelateerd aan arbeidsverzuim.

Alle onderlinge relaties die op basis van het literatuuronderzoek verondersteld konden worden, werden opgenomen in het hypothetische model. Een grafische weergave van het hypothetische model dat aan de hand van de bevindingen uit de literatuur werd geconstrueerd, werd gepresenteerd in paragraaf 3.2.

6.2 De empirische houdbaarheid van het hypothetische model

De empirische houdbaarheid van het geconstrueerde hypothetische model werd getoetst middels covariantie-structuuranalyse. Hiervoor werd het statistiekprogramma Lisrel gebruikt. De variabelen die op basis van het literatuuronderzoek waren opgenomen in het hypothetische model werden als volgt geoperationaliseerd: geweld betrof slachtofferschap van OAG en/of slachtofferschap van geweld gepleegd door gedetineerden in de afgelopen twaalf maanden (wel/niet), sociale steun werd geoperationaliseerd als het spreken met collega's over OAG en/of geweld gepleegd door gedetineerden (wel/niet). Hechtingsstijl werd opgesplitst in veilige en onveilige hechtingsstijl. De veilig gehechte groep werd gevormd door respondenten die een veilige hechtingsstijl op de RQ rapporteerden. De overige respondenten vormden samen de groep onveilig gehechte PIW'ers. Negatieve affectiviteit werd geoperationaliseerd als de totaalscore op de subschaal negatieve affectiviteit van de DS 14. Van type-D-persoonlijkheid was sprake indien op de DS 14 een score van 10 of hoger op de subschaal negatieve affectiviteit gepaard ging met een score van 10 of hoger op de subschaal sociale inhibitie. Met betrekking tot posttraumatische stress werd een onderscheid gemaakt tussen respondenten met een ZIL-score die duidt op de aanwezigheid van PTSS en respondenten voor wie dat niet gold. Arbeidsverzuim betrof ten slotte het totale aantal verzuimde dagen gedurende de afgelopen twaalf maanden.

Op basis van verschillende fit indices werd beoordeeld of het hypothetische model goed aansloot bij de geobserveerde waarden (d.w.z. de antwoorden die door de respondenten werden gegeven tijdens de interviews en bij het invullen van de vragenlijsten). Er werd geen significant verschil gevonden tussen het hypothetische en het gemeten model. Toetsing van de afzonderlijke effectparameters wees uit dat significante paden bestonden tussen type-D-persoonlijkheid en posttraumatische stressstoornis, type-D-persoonlijkheid en hechtingsstijl en posttraumatische stressstoornis en arbeidsverzuim. De overige paden in het model waren niet significant. 36% van de variantie van het model met arbeidsverzuim als uiteindelijke afhankelijke variabele werd verklaard door de variabelen die deel uitmaakten van het model.

De toetsing van het hypothetische model werd gevolgd door twee extra exercities. Bij de eerste exercitie werd het hypothetische model nogmaals getoetst voor de afzonderlijke ZIL-subschalen herbeleven (deelmodel 1), hyperarousal (deelmodel 2) en vermijding (deelmodel 3). Bij de tweede exercitie werd geweld geoperationaliseerd als slachtofferschap van meerdere delicten gepleegd door collega's en/of gedetineerden ('gecombineerd geweld') (deelmodel 4). Verondersteld werd dat meervoudig slachtofferschap een betere voorspeller van PTSS zou zijn dan enkelvoudig slachtofferschap. De paden tussen de drie afzonderlijke ZIL-subschalen en arbeidsverzuim waren significant. Ook het pad tussen geweld en het PTSS-symptoomcluster vermijding was significant. Dat gold niet voor de paden tussen geweld en de symptoomclusters herbeleven en hyperarousal. Het veronderstelde pad tussen gecombineerd geweld en PTSS was net niet significant. Significante paden werden gevonden tussen negatieve affectiviteit en de ZIL-subschalen hyperarousal en vermijding alsmede tussen negatieve affectiviteit en PTSS in deelmodel 4. Ten slotte werd een significant pad gevonden tussen type-D-persoonlijkheid en het PTSS-symptoomcluster herbeleven, terwijl, evenals in het hypothetische model, ook in deelmodel 4 een significant pad tussen type-D-persoonlijkheid en PTSS gevonden werd.

6.3 Het exploratieve onderzoek

Naast toetsing van het hypothetische model verdienen twaalf specifieke onderzoeksvragen nader te worden geëxploreerd. De eerste drie vragen waren beschrijvend van aard en hadden primair tot doel inzicht te verschaffen in de groep PIW'ers die het slachtoffer van OAG waren geworden. De overige negen vragen sloten logisch aan bij het hypothetische model in die zin dat zij betrekking hadden op de relaties die tussen de verschillende variabelen in het model werden verondersteld. De volgende onderzoeksvragen werden geformuleerd:

- 1 *Hoe vaak werd door PIW'ers gerapporteerd dat zij de afgelopen twaalf maanden het slachtoffer zijn geworden van OAG?*
- 2 *Waarin verschillen slachtoffers van OAG ten opzichte van niet-slachtoffers?*
- 3 *Verschilt de mate waarin PIW'ers posttraumatische stresssymptomen rapporteren naar gelang het type OAG dat zij hebben ervaren (ongewenste seksuele aandacht, intimidatie en lichamelijk geweld)?*
- 4 *Bestaat er een verband tussen OAG en posttraumatische stress?*
- 5 *Bestaat er een verband tussen geweld gepleegd door gedetineerden en posttraumatische stress?*
- 6 *Bestaat er een verband tussen sociale steun en posttraumatische stress?*

- 7 *Bestaat er een verband tussen tussen hechtingsstijl en posttraumatische stress?*
 - 7a *Wordt het verband tussen hechtingsstijl en posttraumatische stress gemedieerd door OAG?*
 - 7b *Wordt het verband tussen hechtingsstijl en posttraumatische stress gemedieerd door geweld gepleegd door gedetineerden?*
 - 7c *Wordt het verband tussen hechtingsstijl en posttraumatische stress gemedieerd door sociale steun?*
 - 7d *Wordt het verband tussen hechtingsstijl en posttraumatische stress gemedieerd door negatieve affectiviteit?*
 - 7e *Wordt het verband tussen hechtingsstijl en posttraumatische stress gemedieerd door type-D-persoonlijkheid?*
- 8 *Bestaat er een verband tussen negatieve affectiviteit en posttraumatische stress?*
- 9 *Bestaat er een verband tussen type-D-persoonlijkheid en posttraumatische stress?*
- 10 *Bestaat er een verband tussen OAG en arbeidsverzuim?*
 - 10a *Wordt het verband tussen OAG en arbeidsverzuim gemedieerd door posttraumatische stress?*
- 11 *Bestaat er een verband tussen geweld gepleegd door gedetineerden en arbeidsverzuim?*
 - 11a *Wordt het verband tussen geweld gepleegd door gedetineerden en arbeidsverzuim gemedieerd door posttraumatische stress?*
- 12 *Bestaat er een verband tussen negatieve affectiviteit en arbeidsverzuim?*
 - 12a *Wordt het verband tussen negatieve affectiviteit en arbeidsverzuim gemedieerd door posttraumatische stress?*

Alle vragen werden geanalyseerd met het statistiekprogramma SPSS. Het antwoord op de eerste vraag werd beantwoord met behulp van een frequentieanalyse. Wat betreft vraag 2 werd een onderscheid gemaakt tussen sociodemografische factoren (leeftijd en geslacht), ervaringen met geweld gepleegd door gedetineerden (wel versus niet), sociale steun (spreken met collega's over geweld gepleegd door gedetineerden respectievelijk het spreken met collega's over OAG, wel versus niet), persoonlijke predisposities (hechtingsstijl, veilig versus onveilig; negatieve affectiviteit, een score van 10 of hoger op de DS 14 versus een score lager dan 10; type-D-persoonlijkheid, wel versus geen type-D-persoonlijkheid) en gevolgen van OAG (posttraumatische stress, het gemiddelde aantal gerapporteerde posttraumatische symptomen; arbeidsverzuim, het gemiddelde aantal dagen dat PIW'ers hebben verzuimd van hun werk). Voor de categoriale variabelen werd bekeken of hun frequenties verschilden tussen de groep OAG en de groep niet-OAG. Dit werd gedaan aan de hand van chi-kwadraattoetsen. Verschillen in gemiddelden op de continue variabelen werden geanalyseerd met behulp van t-toetsen. Vraag 3 werd geëxploreerd

middels een 'one-way' Analysis of Variance (ANOVA). De vragen 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11 en 12 werden beantwoord middels t-toetsen.

54 PIW'ers rapporteerden in de afgelopen twaalf maanden geconfronteerd te zijn geweest met OAG. Slachtoffers van OAG waren vaker dan niet-slachtoffers het slachtoffer van geweld gepleegd door gedetineerden, spraken vaker over OAG met collega's, hechtten zich vaker onveilig aan anderen, ervoeren meer posttraumatische stress en verzuimden vaker van hun werk. De mate waarin slachtoffers van OAG posttraumatische stress ervoeren, verschilde niet per type OAG. Geen verband werd gevonden tussen geweld gepleegd door gedetineerden en posttraumatische stress. Het verband tussen sociale steun en posttraumatische stress werd gemodereerd door OAG. OAG, negatieve affectiviteit of type-D-persoonlijkheid mediëren het verband tussen hechtingsstijl en posttraumatische stress. Sterke verbanden werden gevonden tussen negatieve affectiviteit en posttraumatische stress en type-D-persoonlijkheid en posttraumatische stress. Het verband tussen OAG en arbeidsverzuim werd gemedieerd door posttraumatische stress. Ten slotte werden geen verbanden gevonden tussen geweld gepleegd door gedetineerden en arbeidsverzuim en negatieve affectiviteit en arbeidsverzuim.

6.4 Conclusies

De volgende conclusies kunnen op basis van de verkregen onderzoeksresultaten worden getrokken:

- Geweldservaringen van PIW'ers, of het nu gaat om enkelvoudig slachtofferschap van geweld gepleegd door gedetineerden en/of collega's of meervoudig slachtofferschap, lijken niet gepaard te gaan met een diagnose van PTSS of een klinisch betekenisvolle mate van herbeleven, hyperarousal of vermijden.⁸ Wel hebben PIW'ers die in de afgelopen twaalf maanden het slachtoffer van OAG zijn geworden meer last van posttraumatische stresssymptomen.⁹
- Het spreken met collega's over OAG lijkt PIW'ers die daarvan het slachtoffer zijn geworden te beschermen tegen het ontwikkelen van posttraumatische stresssymptomen.
- Wanneer sprake is van PTSS of een klinisch betekenisvolle mate van herbeleven, hyperarousal of vermijden, lijkt dit gepaard te gaan met arbeidsverzuim.

8 D.w.z. een pathologische score op één van de afzonderlijke ZIL-subschalen, zoals bedoeld in hoofdstuk 4.

9 D.w.z. posttraumatische stresssymptomen als bedoeld in hoofdstuk 5. Dit moet worden onderscheiden van een pathologische score op één van de afzonderlijke ZIL-subschalen.

- Type-D-persoonlijkheid lijkt een belangrijke voorspeller van posttraumatische stresssymptomen onder PIW'ers te zijn en voorspelt mogelijk zelfs PTSS.
- Voorzover een verband bestaat tussen volwassen hechtingsstijl en posttraumatische stress, of het nu gaat om een diagnose van PTSS of posttraumatische stresssymptomen, lijkt dit te worden verklaard door andere factoren. Op basis van het exploratieve onderzoek lijken OAG, negatieve affectiviteit en type-D-persoonlijkheid potentiële mediators te zijn.

6.5 Interpretatie van de onderzoeksresultaten

De gevonden resultaten kunnen als volgt worden geïnterpreteerd. In de eerste plaats leiden geweldservaringen onder PIW'ers niet *zonder meer* tot posttraumatische stress. Echter, wanneer men eenmaal slachtoffer is geworden, lijkt het belangrijk dat daarover gesproken kan worden met collega's, zij het dat dit alleen lijkt te gelden voor het spreken over OAG. Aannemelijk lijkt dat de meeste PIW'ers geweldsincidenten waarbij gedetineerden betrokken zijn, beschouwen als een vast onderdeel van hun werkzaamheden. Dat over geweld gepleegd door gedetineerden onderling regelmatig gesproken wordt, is kennelijk vanzelfsprekend; maar liefst 162 PIW'ers gaven te kennen daarover te spreken met collega's. De kleine groep PIW'ers die dat niet doet is niet extra vatbaar voor posttraumatische stress. Mogelijk betreffen zij degenen die sowieso, om het even wat ter sprake komt, weinig spraakzaam zijn. Ook over OAG wordt veel gesproken, zij het dat een substantiële groep dat niet doet. Deze groep loopt wél een verhoogd risico op het ontwikkelen van posttraumatische stress, maar alleen wanneer zij zelf het slachtoffer zijn geworden van OAG. Hiervoor kunnen diverse verklaringen worden gegeven. In de eerste plaats zou het zo kunnen zijn dat het slachtoffer bang is om opnieuw slachtoffer te worden. In de tweede plaats zou het zo kunnen zijn dat het slachtoffer de aard van het geweld niet in verhouding vindt staan tot de mogelijke gevolgen voor de dader, indien daarover met collega's gesproken wordt. In de derde plaats zou het zo kunnen zijn dat het slachtoffer bang is niet te worden geloofd door collega's en zich die vorm van 'secundaire' victimisatie wenst te besparen. Wellicht kan de beschikbaarheid van een vertrouwenspersoon *buiten* de werkvloer een bijdrage leveren aan het voorkomen van posttraumatische stress onder deze groep.

In de tweede plaats lijkt een reductie van arbeidsverzuim onder PIW'ers te kunnen worden bewerkstelligd door het voorkomen van posttraumatische stress. Bepaalde persoonlijke predisposities, waarvan type-D-persoonlijkheid vooralsnog de belangrijkste lijkt te zijn, lijken PIW'ers extra vatbaar te maken voor het ontwikkelen van posttraumatische stress. Zulke predisposities kunnen geacht worden al bij indiensttreding aanwezig te zijn.

6.6 Beperkingen van het onderzoek

De belangrijkste beperking van het onderzoek is dat het een cross-sectioneel onderzoek betrof. Hierdoor is het onmogelijk uitspraken te doen over de causaliteit tussen de gevonden verbanden. Op basis van de resultaten van het onderzoek kan alleen iets gezegd worden over de richting van het verband tussen de geobserveerde variabelen.

Een tweede beperking is dat gebruik is gemaakt van zelfgerapporteerde data omdat administratieve data over incidenten niet aanwezig waren. Respondenten hebben tijdens de interviews mogelijk sociaal wenselijke antwoorden gegeven. Voorts kan niet worden uitgesloten dat niet alle respondenten even goed in staat waren zich het moment van het geweldsincident te herinneren. Mogelijk zijn ook incidenten gerapporteerd die buiten de periode van twaalf maanden vallen. Evenmin kan worden uitgesloten dat sprake is van onderrapportage van minder ernstige incidenten. Zulke incidenten zullen namelijk sneller worden vergeten.

Een ander punt heeft betrekking op de gekozen insteek van het onderzoek, namelijk onze keuze om alleen te opteren voor persoonsgebonden factoren. Er is geen rekening gehouden met onder meer organisatie- en economische factoren van inrichtingen, de leeftijd en structuur van inrichtingen, de wijze van aansturing (o.a. multidivisie of centrale aansturing) (Gray, Jenkins, Mayne & Leeuw, 2003). Evenmin is gekeken naar onder meer de wijze van afstemming en besluitvorming. Een voorbeeld: de verticale informele afstemming (de omgang met elkaar, verwachtingen en reputaties) wordt belangrijk wanneer de hiërarchische aanpak in organisaties om doelen te bereiken er niet meer is of niet werkt (Bulder, 2000). We hebben in dit onderzoek de kwaliteit van verticale formele en hiërarchische afstemming en besluitvorming niet kunnen onderzoeken en in relatie kunnen brengen met onderlinge agressie en geweld. Het was een bewuste keuze om ons te beperken tot persoonsgebonden factoren in dit onderzoek.

In de inleiding werd al aangekondigd dat er in het najaar van 2007 door het WODC wordt gestart met het onderzoek benchmark justitiële inrichtingen. In dit onderzoek worden onder meer personeels- en organisatie-indicatoren, kwaliteitstandaarden en performance-indicatoren in kaart gebracht om – naast persoonsgebonden factoren – uitspraken te kunnen doen over bepaalde kwaliteitskenmerken van justitiële inrichtingen. Deze studie wordt in eerste instantie opgevat als een haalbaarheidsstudie.

Summary and conclusions

Aggression and violence, posttraumatic stress, and absenteeism among employees in penitentiaries

The study about which we have reported here was commissioned by the Sector Directorate of the Prison System. Its primary goal was to gain insight into the possible consequences of aggression and violence among penitentiary workers, and into the determinants at its source. Special attention was to be paid to absenteeism as a possible consequence of aggression and violence among employees and to the psychosocial factors that play a role in it. For the purpose of this research, 174 penitentiary workers were interviewed about their experiences with violence during their work. The interviews, which were structured, were conducted by process supervisors. They were employed by the participating penitentiaries in the context of dealing with the issue of aggression and violence among employees. In addition to the interviews, the interviewed penitentiary workers were presented with three standardised questionnaires. The empirical part of the research was preceded by an extensive study of the literature.

The results of the literature study and the construction of the hypothetical model

The literature study revealed that hardly any research has been done on either the possible consequences of aggression and violence among penitentiary workers, or the psychosocial factors responsible for it. Most of the earlier studies on violence on the job were limited to incidents within other settings than prisons. Moreover, earlier researchers were hardly interested in expressions of violence between co-workers. Yet, the existing literature provided enough insights to set up a hypothetical model that could serve as an adequate theoretical foundation for the empirical part of the study. The literature showed that aggression and violence among employees is a very complex phenomenon; it seems that it can have various negative effects on the health of the employee involved. Posttraumatic stress and absenteeism seem to be the most common effects. Various psychosocial factors seem to contribute, either directly or indirectly, to the occurrence of these effects. Social support, attachment style, the personality trait negative affectivity, and type D personality seem to be the most important factors playing a role in the occurrence of effects of aggression and violence among employees. Social support seems to induce less posttraumatic stress, while an unsafe attachment style, negative affectivity, and type D personality seem to be positively associated with posttraumatic stress. Through posttraumatic stress, all these factors can result in absenteeism. Possibly, the relation between

attachment style and posttraumatic stress runs via negative affectivity, type D personality, or violent experiences such as aggression and violence among co-workers. Negative affectivity seems also to be related to absenteeism independent of the development of posttraumatic stress.

All the mutual relations that could be assumed to exist on the basis of the literature study were included in the hypothetical model. A graphical representation of the hypothetical model we constructed with the aid of the findings from the literature was presented in section 3.3.

The empirical validity of the hypothetical model

We tested the empirical validity of the constructed hypothetical model by using a covariance structure analysis. For this, we used the statistical programme Lisrel. The variables included in the hypothetical model on the basis of the literature study were operationalised in the following way: violence was understood as falling victim to aggression and violence among colleagues and/or violence committed by detainees during the past twelve months (affirmed/disaffirmed); social support was operationalised as talking with colleagues about aggression and violence among employees and/or violence committed by detainees during the past twelve months (affirmed/disaffirmed). Attachment style was split up in a safe and an unsafe attachment style. The safely attached group consisted of respondents who had reported a safe attachment style when filling in the RQ. Together, the other respondents constituted the group of unsafely attached penitentiary workers. Negative affectivity was operationalised as the total score on the negative affectivity sub-scale of the DS 14. Respondents were assumed to have type D personality when the score on the DS 14 was 10 or higher on the negative affectivity sub-scale, combined with a score of 10 or higher on the social inhibition sub-scale. With regard to posttraumatic stress, a distinction was made between respondents with a ZIL score indicating the presence of PTSD, and respondents who did not have such a score. Finally, absenteeism was understood as the total number of days of absence during the past twelve months.

Basing ourselves on various fit indices, we assessed whether the hypothetical model fit in with the observed values (that is, the answers given by the respondents during the interviews and while filling out the questionnaires). We found no significant difference between the hypothetical model and the measured model. Testing the separate parameters showed that there were significant paths between type D personality and posttraumatic stress disorder, between type D personality and attachment style, and between posttraumatic stress disorder and absenteeism. The other paths within the model were not

significant. 36% of the model's variance, with absenteeism being its ultimate dependent variable, was explained by the variables that were part of the model.

Testing the hypothetical model was followed by two extra analyses. During the first analysis, the hypothetical model was tested once more for the separate ZIL sub-scales renewed experience (sub-model 1), hyper-arousal (sub-model 2), and avoidance (sub-model 3). During the second analysis, violence was operationalised as 'has fallen victim to more than one violent incident committed by co-workers and/or detainees' ('combined violence') (sub-model 4). The assumption was that being the victim of more violent incidents would be a better predictor of PTSD than being the victim of a single violent incident. The paths between the three separate ZIL sub-scales and absenteeism were significant. The path between violence and the PTSD symptom cluster avoidance was significant as well. This did not apply to the paths between violence and the symptom clusters renewed experience and hyper-arousal. The assumed path between combined violence and PTSD was nearly significant. Significant paths were found between negative affectivity and the ZIL sub-scales hyper-arousal and avoidance and also between negative affectivity and PTSD in sub-model 4. Finally, we found a significant path between type D personality and the PTSD symptom cluster renewed experience, while in sub-model 4 a significant path was also found between type D personality and PTSD, just like it was found in the hypothetical model.

The exploratory study

In addition to the testing of the hypothetical model, twelve specific research questions deserved to be explored more closely. The first three questions were descriptive in character; their primary goal was to provide insight into the group of penitentiary workers who had fallen victim to aggression and violence among employees. The other nine questions were in logical keeping with the hypothetical model, in the sense that they dealt with the relations which were assumed to exist between the different variables in the model. We formulated the following research questions:

- 1 *How often did penitentiary workers report that they had fallen victim to aggression and violence among employees during the past twelve months?*
- 2 *In what respects do victims of aggression and violence among employees differ from non-victims?*
- 3 *Does the extent to which penitentiary workers report posttraumatic stress differ according to the type of aggression and violence among employees*

that they have experienced (unwanted sexual attention, intimidation, and physical violence)?

- 4 *Is there a relation between aggression and violence among employees on the one hand, and posttraumatic stress on the other?*
- 5 *Is there a relation between violence committed by detainees and posttraumatic stress?*
- 6 *Is there a relation between social support and posttraumatic stress?*
- 7 *Is there a relation between the style of attachment and posttraumatic stress?*
 - 7a *Is the relation between attachment style and posttraumatic stress mediated by aggression and violence among employees?*
 - 7b *Is the relation between attachment style and posttraumatic stress mediated by violence committed by detainees?*
 - 7c *Is the relation between attachment style and posttraumatic stress mediated by social support?*
 - 7d *Is the relation between attachment style and posttraumatic stress mediated by negative affectivity?*
 - 7e *Is the relation between attachment style and posttraumatic stress mediated by type D personality?*
- 8 *Is there a relation between negative affectivity and posttraumatic stress?*
- 9 *Is there a relation between type D personality and posttraumatic stress?*
- 10 *Is there a relation between aggression and violence among employees on the one hand, and absenteeism on the other?*
 - 10a *Is the relation between aggression and violence among employees on the one hand, and absenteeism on the other mediated by posttraumatic stress?*
- 11 *Is there a relation between violence committed by detainees and absenteeism?*
 - 11a *Is the relation between violence committed by detainees and absenteeism mediated by posttraumatic stress?*
- 12 *Is there a relation between negative affectivity and absenteeism?*
 - 12a *Is the relation between negative affectivity and absenteeism mediated by posttraumatic stress?*

All questions were analysed by using the statistical programme SPSS. We answered the first question by means of a frequency analysis. With regard to question 2 a distinction was made between socio-demographic factors (age and gender), experiences with violence committed by detainees (affirmed/disaffirmed), social support (talking to colleagues about violence committed by detainees or talking to colleagues about aggression and violence among employees, (affirmed/disaffirmed)), personal predispositions (a safe or an unsafe attachment style; a score of 10 or higher on the DS 14 for negative affectivity against a score below 10; type D personality (affirmed/disaffirmed)), and the effects of aggression and violence among employees (posttraumatic stress, the average number

of reported posttraumatic symptoms; absenteeism, the average number of days that penitentiary workers were absent from work). For the categorical variables, we examined whether their frequencies differed between the group of penitentiary workers who had fallen victim to aggression and violence among employees and the group of non-victims. For this, we used chi-square tests. We analysed the differences in averages between the continuous variables with the aid of t-tests. Question 3 was explored by means of a one-way Analysis of Variance (ANOVA). We answered the questions 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, and 12 by using t-tests.

54 penitentiary workers reported to have been confronted with aggression and violence among employees during the past twelve months. The victims of aggression and violence among employees had fallen victim to violence committed by detainees more often than non-victims, talked more often to colleagues about aggression and violence among employees, more often attached unsafely to others, experienced more posttraumatic stress, and were absent from work more often. The extent to which the victims of aggression and violence among employees experienced posttraumatic stress did not differ per type of aggression and violence among employees. We did not find a relation between violence committed by detainees and posttraumatic stress. The relation between social support and posttraumatic stress was moderated by aggression and violence among employees. Aggression and violence among employees, negative affectivity, or type D personality mediated the relation between attachment style and posttraumatic stress. We found strong correlations between negative affectivity and posttraumatic stress, and between type D personality and posttraumatic stress. The relation between aggression and violence among employees on the one hand, and absenteeism on the other was mediated by posttraumatic stress. Finally, no relations were found between, respectively, violence committed by detainees and absenteeism, and negative affectivity and absenteeism.

Conclusions

Based on the research results we obtained, we can draw the following conclusions:

- The violent experiences of penitentiary workers, whether they have fallen victim to violence committed by detainees and or/ violence committed by co-workers only once or more than once, do not seem to go together with a diagnosis of PTSD, or with a clinically significant degree of renewed experience, hyper-arousal, or avoidance.¹⁰ However, penitentiary workers who haven fallen victim to aggression and

¹⁰ That means: a pathological score on one of the separate ZIL sub-scales, as intended in chapter 4.

violence among employees in the course of the past twelve months do suffer more from posttraumatic stress symptoms.¹¹

- Talking to colleagues about aggression and violence among employees seems to protect penitentiary workers who have fallen victim to it from developing posttraumatic stress symptoms.
- When either PTSD or a clinically significant degree of renewed experience, hyper-arousal, or avoidance occurs, this seems to go together with absenteeism.
- Type D personality seems to be an important predictor of posttraumatic stress symptoms among penitentiary workers; it possibly even predicts PTSD.
- As far as a relation exists between adult attachment style and posttraumatic stress, whether this applies to a PTSD diagnosis or posttraumatic stress symptoms, this seems to be explained by other factors. On the basis of the exploratory study, aggression and violence among employees, negative affectivity, and type D personality seem to be potential mediators.

The interpretation of the study's results

Our findings can be interpreted in the following way. In the first place, violent experiences among penitentiary workers do not automatically result in posttraumatic stress. Once someone has fallen victim to such violence, it seems important to talk about it with colleagues, although this only seems to apply to talking about aggression and violence among employees. It seems plausible that most penitentiary workers view violent incidents in which detainees are involved as an inherent part of their work. Apparently, it is seen as only natural that penitentiary workers regularly talk among themselves about violence committed by detainees; no less than 162 penitentiary workers indicated that they talk about it with colleagues. The small group of penitentiary workers who refrain from this is not more susceptible to posttraumatic stress. It is possible that this group consists of those who are not very talkative regardless of the subject. Aggression and violence among co-workers is much talked about as well, although a substantial group does not. This group, however, actually does run a greater risk of developing posttraumatic stress, but only if they themselves are the ones to have fallen victim to this kind of aggression and violence. There are several explanations for this. To begin with, the victim might be afraid to fall victim to violence again. A second explanation might be that, in the victim's opinion, the nature of the violence is disproportionate to the consequences for the perpetrator, when he or she

11 That is: posttraumatic stress symptoms as intended in chapter 5. This must be distinguished from a pathological score on one of the separate ZIL sub-scales.

talks about it with colleagues. According to a third explanation, the victim might be afraid that colleagues will not believe him or her, and wishes to spare him- or herself that form of 'secondary' victimisation. Perhaps the availability of an intermediary *outside* the work location might contribute to the prevention of posttraumatic stress among this group.

In the second place, it seems possible to reduce the amount of absenteeism among penitentiary workers by preventing posttraumatic stress. Specific personal predispositions, of which type D personality seems as yet to be the most important, seem to make penitentiary workers more susceptible to the development of posttraumatic stress. Such predispositions can be assumed to be already present at the moment the employment started.

The study's limitations

This study's most important limitation is the fact that it was a cross-sectional study. For this reason, it is impossible to make statements about the causality of the relations we found. On the basis of our results, we can only say something about the direction of the relations between the observed variables.

A second limitation is that we made use of self-reported data, since no administrative data about incidents were present. It is possible that respondents have given socially desirable answers during the interviews. Furthermore, there is a possibility that not all of the respondents were equally capable of remembering the moment of the violent incident they were involved in. It is also possible that incidents were reported which took place outside the twelve-month period. Nor is it impossible that the less serious incidents were underreported. After all, such incidents are easier to forget.

Another point involves the study's chosen line of approach, that is, our decision to opt for personal factors only. We did not take into account, among other things, the organisational and economic factors at work in the institutions, or the age and structure of the penitentiaries, or the managerial method (for instance: multi-division or central management) (Gray, Jenkins, Mayne & Leeuw, 2003). Nor did we look at the ways of getting attuned or making decisions. To give an example: the vertical, informal attuning (the mutual association, expectations, and reputations) becomes important when organisations no longer use a hierarchic approach to achieve goals, or when such an approach no longer works (Bulder, 2000). In this study, we did not have the opportunity to examine the quality of the vertical formal and hierarchic attuning and decision making, in order to relate these to aggression and violence among employees. Instead, we made the conscious choice to limit ourselves in this study to personal factors.

We already announced in the introduction that the Research and Documentation Centre (WODC) will start another study in the autumn of 2007, called 'Benchmark Penitentiaries'. In this study, indicators about, among other things, personnel and organisation, quality standards and performance indicators will be mapped out, in addition to personal factors, in order to make pronouncements upon certain qualitative characteristics of penitentiaries. To begin with, this research will be seen as a feasibility study.

Literatuur

- Adam, E.K., Gunnar, M.R., & Tanaka, A. (2004). Adult attachment, Parent Emotion, and Observed Parenting Behavior: Mediator and Moderator Models. *Child Development, 75*, 110-122.
- Baron, R.M., & Kenny, D.A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology, 51*, 1173-1182.
- Bartholomew, K., & Horowitz, L.M. (1991). Attachment styles among young adults: A test of a four-category model. *Journal of Personality and Social Psychology, 61*, 226-244.
- Bogaerts, S., Vervaeke, G., & Goethals J. (2004). A Comparison of Relational Attitude and Personality Disorders in the Explanation of Child Molestation. *Sexual Abuse: A journal of Research and Treatment, 16*, 37-47.
- Bogaerts, S., Declercq, F., & Vanheule, S. (2005). Recalled parental bonding, adult attachment style, and personality disorders in child molesters: a comparative study. *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology, 16*, 445-458.
- Bogaerts, S., & Vanheule, S., & Desmet, M. (2006b). Personality Disorders and Romantic Adult Attachment: A Comparison of Secure and Insecure Attached Child Molesters. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology, 50*, 139-147.
- Bogaerts, S., Vanheule, S., & Desmet, M. (2006a). Feelings of subjective emotional loneliness: an attachment exploration. *Social Behavior and Personality, 34*(7), 797-812.
- Bogaerts, S. & den Hartogh, V. (2006). *Onderlinge agressie en geweld van personeelsleden in penitentiaire inrichtingen*. Werkdocument, Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC), Ministerie van Justitie: Den Haag.
- Bogaerts, S., Daalder, A., Vanheule, S., & Leeuw, F. (in press). Personality disorders in a sample of paraphilic and non-paraphilic child molesters: a comparative study. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*.
- Bramsen, I., Dirkzwager, A.J.E., & van der Ploeg, H.M. (2000). Predeployment personality traits and exposure to trauma as predictors of posttraumatic stress symptoms: A prospective study of former peacekeepers. *American Journal of Psychiatry, 157*, 1115-1119.
- Brough, P. (2005). Workplace violence experienced by paramedics: Relationships with social support, job satisfaction, and psychological strain. *Australian Journal of Disaster and Trauma Studies, 2*, n.d.
- Bulder, B. (2000). *Sociaal kapitaal en reorganisaties bij de rijksoverheid*. Dissertatie, Universiteit Utrecht.
- Cheung, G.W. (2000). *Re: New Cutoff values for fit indices?* Message to SEMNET, October 5, 2000. Retrieved Januari 30, 2001, from www.ssicentral.com.

- Cox, B.J., MacPherson, P.S.R., Enns, M.W., & McWilliams, L.A. (2004). Neuroticism and self-criticism associated with posttraumatic stress disorder in a nationally representative sample. *Behaviour Research and Therapy*, 42, 105-114.
- Davila, J., Bradbury, T.N., & Fincham, F. (1998). Negative affectivity as a mediator of the association between adult attachment and marital satisfaction. *Personal Relationships*, 5, 467-484.
- Declercq, F., & Palmans, V. (2006). Two subjective factors as moderator between critical incidents and the occurrence of post traumatic stress disorders: 'Adult attachment' and 'perception of social support'. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, 79, 323-337.
- Declercq, F., & Willemsen, J. (2006). Distress and post-traumatic stress disorders in high risk professionals: Adult attachment style and the dimensions of anxiety and avoidance. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 13, 256-263.
- Denollet, J. (2000). Type D personality: A potential risk factor refined. *Journal of Psychosomatic Research*, 49, 255-266.
- Denollet, J. (2005). DS14: Standard Assessment of Negative Affectivity, Social Inhibition, & Type D Personality. *Psychosomatic Medicine*, 67, 89-97.
- De Vries, S., van Niekerk, M., van Dalen, E.J., & Nuyens, M. (2002). *Gewenst beleid tegen ongewenst gedrag: voorbeelden van goed beleid tegen ongewenste omgangsvormen op het werk*. TNO Arbeid: Hoofddorp.
- Diamantopoulos, A. (1994). Modelling with LISREL: A Guide for the Uninitiated. *Journal of Marketing Management*, 10, 105-136.
- Dieperink, M., Leskela, J., Thuras, P., & Engdahl B. (2001). Attachment style classification and posttraumatic stress disorder in prisoner of war. *American Journal of Orthopsychiatry*, 71, 374-378.
- Dupre, K.E., & Barling, J. (2006). Predicting and preventing supervisory workplace aggression. *Journal of Occupational Health Psychology*, 11, 13-26.
- Eley, R., Hegney, D., Buikstra, E., Fallon, T., Plank, A., & Parker, V. (2007). Aged care nursing in Queensland: the nurses' view. *Journal of Clinical Nursing*, 16, 860-872.
- Engelhard, I.M., van den Hout, M.A., & Kindt, M. (2003). The relationship between neuroticism, pre-traumatic stress, and post-traumatic stress: A prospective study. *Personality and Individual Differences*, 35, 381-388.
- Gray, A., Jenkins, B., Mayne, L., & Leeuw, F. (2003). *Collaboration in public services: the challenge for evaluation*, Transaction Publishers, Rutgers: New Jersey.
- Hanebuth, D., Meinel, M., & Fisher, J.E. (2006). Health-Related Quality of Life, Psychosocial Work Conditions, and Absenteeism in an Industrial Sample of Blue- and White-Collar Employees: A Comparison of Potential Predictors. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 48, 28-37.

- Haslam, C., & Malon, K. (2003). A preliminary investigation of posttraumatic stress symptoms among firefighters. *Work and Stress, 17*, 277-285.
- Hazan, C., & Shaver, P. (1987). Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology, 52*, 511-524.
- Hovens, J. E. (2001). De Zelfinventarisatielijst Posttraumatische Stressstoornis: Psychodiagnostisch gereedschap. *De Psycholoog, 36*, 61-63.
- Hovens, J. E., Bramsen, I., & Van der Ploeg, H. M. (2000). *Zelfinventarisatielijst Posttraumatische Stressstoornis: ZIL handleiding*. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Hyer, L., Braswell, L., Albrecht, B., Boyd, S., Boudewyns, P., & Talbert, S. (2003). Relationship of NEO-PI to personality styles and severity of trauma in chronic PTSD victims. *Journal of Clinical Psychology, 59*, 1295-1304.
- Hu, L., & Bentler, P.M. (1999). Cutoff criteria for fit indices in covariance structure analysis: conventional criteria versus alternatives. *Structural Equation Modeling, 6*, 1-55.
- Harrison, D.A., & Martocchio, J.J. (1998). Time for absenteeism: A 20-year of origins, offshoots, and outcomes. *Journal of Management, 24*, 305-350.
- Holbrook, T.L., Hoyt, D.B., Stein, M., & Sieber, W.J. (2001). Perceived threat to life predicts posttraumatic stress disorder after major trauma: Risk factors and functional outcome. *The Journal of Trauma: Injury, Infection and Critical Care, 51*, 287-293.
- Kaspersen, M., Matthisen, S.B., & Gøtestam, K.G. (2003). Social network as moderator in the relation between trauma reaction and trauma exposure: A survey among UN soldiers and relief workers. *Scandinavian Journal of Psychology, 44*, 415-423.
- Kessler, R.C., Sonnega, A., Bromet, E., Hughes, M., & Nelson, C.B. (1995). Posttraumatic stress disorder in a national comorbidity survey. *Archives of General Psychiatry, 52*, 1048-1060.
- Kline, R.B. *Principles and practice of structural equation modeling* (2nd ed.). New York: Guildford Press.
- Lipsky, S., Field, C.A., Caetano, R., & Larkin, G.L. (2005). Posttraumatic stress disorder symptomatology and comorbid depressive symptoms among abused women referred from emergency department care. *Violence and Victims, 20*, 645-659.
- Littlechild, B. (2005). The nature and effects of violence against child-protection social workers: Providing effective support. *British Journal of Social Work, 35*, 387-401.
- Lowe, G.S., Schellenberg, G., & Shannon, H.S. (2003). Correlates of Employees' Perceptions of a Healthy Work Environment. *American Journal of Health Promotion, 17*, 390-399.

- Miller, M.W. (2000). Personality and the etiology and expression of PTSD: A three-factor model perspective. *Clinical Psychology: Science and Practice, 10*, 373-393.
- Mitani, S., Fujita, M., Nakata, K., & Shiraawa, T. (2005). Impact of post-traumatic stress disorder and job-related stress on burnout: A study of fire service workers. *Journal of Emergency Medicine, 31*, 7-11.
- Pedersen, S., & Denollet, J. (2004). Validity of the type D personality construct in Danish post-MI patients and healthy controls. *Journal of Psychosomatic Research, 57*, 265-272.
- Penney, L.M., & Spector, P.E. (2005). Job stress, incivility, and counterproductive work behavior (CWB): The moderating role of negative affectivity. *Journal of Organizational Behavior, 26*, 777-796.
- Pines, A.M. (2004). Adult attachment styles and their relationship to burnout: A preliminary, cross-cultural investigation. *Work and Stress, 18*, 66-80.
- Reeves, C., O'Leary-Kelly, A.M. (2007). The effects and the costs of intimate partner violence for work organizations. *Journal of Interpersonal Violence, 22*, 327-344.
- Schaufeli, W.B., & Peeters, M.C.W. (2000). Job stress and burnout among correctional officers: A literature review. *International Journal of Stress Management, 7*, 19-48.
- Shelvin, M. & Miles, J. (1997). *The multiplicative effects of sample size reliability and model specification on the behaviour of GFI and RMSEA in confirmatory factor analysis*. Preddvor: Paper presented at the International Conference on Applied Statistics, september.
- Simpson, J.A., Rholes, W.S., Oriña, M.M., & Grich, J. (2002). Working models of attachment, support giving, and support seeking in a stressful situation. *Personality and Social Psychology Bulletin, 28*, 598-608.
- Shapinsky, A.C., Rapport, L.J., Henderson, M.J., Axelrod, B.N. (2005). Civilian PTSD Scales: Relationships With Trait Characteristics and Everyday Distress. *Assessment, 12*, 220-230.
- Stadnyk, B. (2004). *Posttraumatic stress disorder, violence and quality of life in Saskatchewan correction workers*. Unpublished manual.
- Swanberg, J., Macke, C., & Logan, T.K. (2007). Working women making it work: Intimate partner violence, employment, and workplace support. *Journal of Interpersonal Violence, 22*, 292-311.
- Tacq, J. (1997). *Multivariate analysis techniques in social science research: From problem to analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Tanaka, J.S., & Huba, G.J. (1989). A general coefficient of determination for covariance structure models under arbitrary GLS estimation. *British Journal of Mathematical and Statistical Psychology, 42*, 233-239.
- Ullman, J.B. (2006). Structural equation modeling. In B.G. Tabachnick & L.S. Fidell (Eds.), *Using Multivariate Statistics*, (5th ed.; pp. 653-771). Boston: Allyn & Bacon.

- Ullman, S.E., Townsend, S.M., Filipas, H.H., & Starzynski, L.L. (2007). Structural models of the relations of assault severity, social support, avoidance coping, self-blame, and PTSD among sexual assault survivors. *Psychological of Women Quarterly, 31*, 23-37.
- Van Emmerik, J.H., Euwema, M.C., & Bakker, A.B. (2007). Threats of workplace violence and the buffering effect of social support. *Group & Organization Management, 32*, 152-175.
- Verschuren, P.J.M. (1991). *Structurele modellen tussen theorie en praktijk*. Utrecht: Aula-Paperbacks.
- Vranceanu, A.M., Hobfoll, S.E., & Johnson, R.J. (2007). Child multi-type maltreatment and associated depression and PTSD symptoms: The role of social support and stress. *Child Abuse & Neglect, 31*, 71-84.
- Waerden, A., Cook, L., & Vaughan, J.J. (2003). Adult attachment, alexithymia, symptom reporting and health-related coping. *Journal of Psychosomatic Research, 341-347*.
- Walsh, B.R., & Clarke, E. (2003). Post-trauma symptoms in health workers following physical and verbal aggression. *Work and Stress, 17*, 170-181.
- Watson, D., Clark, L.A. (1992). On traits and temperament: General and specific factors of emotional experience and their relation to the five-factor model. *Journal of Personality, 60*, 441-476.
- Winstanley, S., & Whittington, R. (2002). Anxiety, burnout and coping styles in general hospital staff exposed to workplace aggression: a cyclical model of burnout and vulnerability to aggression. *Work and Stress, 16*, 302-315.

WODC-rapporten

Om zo veel mogelijk belanghebbenden te informeren over de onderzoeksresultaten van het WODC wordt een beperkte oplage van de rapporten kosteloos verspreid onder functionarissen, werkgroepen en instellingen binnen en buiten het Ministerie van Justitie. Dit gebeurt aan de hand van een verzendlijst die afhankelijk van het onderwerp van het rapport opgesteld wordt. De rapporten in de reeks Onderzoek en beleid (O&B) worden uitgegeven door Boom Juridische uitgevers en zijn voor belangstellenden die niet voor een kosteloos rapport in aanmerking komen, te bestellen bij Boom distributiecentrum, postbus 400, 7940 AK Meppel, tel.: 0522-23 75 55, via e-mail: bdc@bdc.boom.nl.

Een complete lijst van de WODC-rapporten is te vinden op de WODC-site (www.wodc.nl). Daar zijn ook de uitgebreide samenvattingen te vinden van alle vanaf 1997 verschenen WODC-rapporten. Volledige teksten van de rapporten (vanaf 1999) zullen met terugwerkende kracht op de WODC-site beschikbaar komen. Hieronder volgen de titelbeschrijvingen van de vanaf 2002 verschenen rapporten.

Kamphorst, P.A., G.J. Terlouw

Van vast naar mobiel; Een evaluatie van het experiment met elektronisch huisarrest voor minderjarigen als modaliteit voor de voorlopige hechtenis
2002, O&B 195

Moolenaar, D.E.G., F.P. van Tulder, G.L.A.M. Huijbregts, W. van der Heide

Prognose van de sanctiecapaciteit tot en met 2006
2002, O&B 196

Bokhorst, R.J., C.H. de Kogel, C.F.M. van der Meij

Evaluatie van de Wet BOB; Fase 1: de eerste praktijkervaringen met de Wet bijzondere opsporingsbevoegdheden
2002, O&B 197

Kleemans, E.R., M.E.I. Brienen, H.G. van de Bunt m.m.v.

R.F. Kouwenberg, G. Paulides, J. Barendsen

Georganiseerde criminaliteit in Nederland; Tweede rapportage op basis van de WODC-monitor
2002, O&B 198

Voert, M. ter, J. Kuppens

Schijn van partijdigheid rechters
2002, O&B 199

Daalder, A.L.

Het bordeelverbod opgeheven; Prostitutie in 2000-2001
2002, O&B 200

Klijn, A.

Naamrecht
2002, O&B 201

Kruissink, M., C. Verwers

Jeugdreclassering in de praktijk
2002, O&B 202

Eshuis, R.J.J.

Van rechtbank naar kanton; Evaluatie van de competentiegrensverhoging voor civiele handelszaken in 1999

2002, O&B 203

Meijer, R.F., M. Grapendaal, M.M.J. van Ooyen, B.S.J. Wartna, M. Brouwers, A.A.M. Essers

Geregistreeerde drugcriminaliteit in cijfers; Achtergrondstudie bij het Justitieonderdeel van de Nationale Drugmonitor: Jaarbericht 2002

2003, O&B 204

Tak, P.J.J.

The Dutch criminal justice system; Organization and operation – second revised edition

2003, O&B 205

Kromhout, M., M. van San

Schimmige werelden; Nieuwe etnische groepen en jeugdcriminaliteit

2003, O&B 206

Kogel, C.H. de, C. Verwers

De longstay afdeling van Veldzicht; Een evaluatie

2003, O&B 207

Moolenaar, D.E.G., G.L.A.M. Huijbregts

Sanctiecapaciteit 2007; Een beleidsneutrale prognose

2003, O&B 208

Eshuis, R.J.J.

Claims bij de rechtbank

2003, O&B 209

Combrink-Kuiters, L., E. Niemeyer, M. ter Voert m.m.v. N. Dijkhoff, M. van Gammeren-Zoetewij, J. Kuppens

Ruimte voor Mediation

2003, O&B 210

Heide, W. van der, A.Th.J. Eggen (red.)

Criminaliteit en rechtshandhaving 2001; Ontwikkelingen en samenhangen

2003, O&B 211

European Sourcebook

European Sourcebook of Crime and Criminal Justice Statistics – 2003

2003, O&B 212

Smit, P.R., F.P. van Tulder, R.F. Meijer, P.P.J. Groen

Het ophelderingspercentage nader beschouwd

2003, O&B 213

Dijksterhuis, B.M., M.J.G. Jacobs, W.M. de Jongste

De competentiegrens van enkelvoudige kamers in strafzaken

2003, O&B 214

Bunt, H.G. van de, C.R.A. van der Schroot

Prevention of Organised Crime

2003, O&B 215

Wartna, B.S.J., N. Tollenaar*Bekenden van Justitie*

2004, O&B 216

Moolenaar, D.E.G., P.P.J. Groen, A.G. Mein, B.S.J. Wartna, M. Blom*Wegenverkeerswet 1994*

2004, O&B 217

Faber, W., A.A.A. van Nunen*Uit onverdachte bron*

2004, O&B 218

Velthoven, B.C.J. van, M.J. ter Voert m.m.v. M. van Gammeren-Zoetewij*Geschilbeslechtingdelta 2003; Over verloop en afloop van (potentieel) juridische problemen van burgers*

2004, O&B 219

Leuw E., R.V. Bijl, A. Daalder*Pedoseksuele delinquentie; Een onderzoek naar prevalentie, toedracht en strafrechtelijke interventies*

2004, O&B 220

Leertouwer, E.C., G.L.A.M. Huijbregts*Sanctiecapaciteit 2008*

2004, O&B 221

Beijer, A., R.J. Bokhorst, M. Boone, C.H. Brants, J.M.W. Lindeman*De wet bijzondere opsporingsbevoegdheden – eindevaluatie*

2004, O&B 222

Moors, J.A., M.Y.W. von Bergh, S. Bogaerts, J.W.M.W. van Poppel,**A.M. van Kalmthout***Kiezen voor delen?*

2004, O&B 223

Adriaanse, J.A.A., N.J.H. Huls, J.G. Kuijl, P. Vos*Informele reorganisatie in het perspectief van surseance van betaling, WSNP en faillissement*

2004, O&B 224

Jong, P.O. de, M. Herweijer*Alle regels tellen*

2004, O&B 225

Kogel, C.H. de, C. Verwers, V.E. den Hartogh*'Blijvend delictgevaarlijk' – empirische schattingen en conceptuele verheldering*

2004, O&B 226

Wartna, B.S.J., N. Tollenaar, M. Blom*Recidive 1997; Een cijfermatig overzicht van de strafrechtelijke recidive van volwassen en jeugdige daders*

2005, O&B 227

Wartna, B.S.J., N. Tollenaar, A.A.M. Essers*Door na de gevangenis; Een cijfermatig overzicht van de strafrechtelijke recidive onder ex-gedetineerden*

2005, O&B 228

Wartna, B.S.J., S. el Harbachi, A.M. van der Laan

Jong vast; Een cijfermatig overzicht van de strafrechtelijke recidive van ex-pupillen van justitiële jeugdinrichtingen

2005, O&B 229

Wartna, B.S.J., S. el Harbachi, L.M. van der Knaap

Buiten behandeling; Een cijfermatig overzicht van de strafrechtelijke recidive van ex-terbeschikkinggestelden

2005, O&B 230

Lünnemann, K.D., M.Y. Bruinsma

Geweld binnen en buiten; Aard, omvang en daders van huiselijk en publiek geweld in Nederland

2005, O&B 231

Erp, J.G. van, M.D. van Ewijk

Werklast bestuurlijke boete; Determinanten van de werklbelasting in de bestuursrechtspiegling

2005, O&B 232

Broeksteeg, J.L.W., E.M.J. Hardy, S. Klosse, M.G.W.M. Peeters,

L.F.M. Verhey

Zicht op wetgevingskwaliteit; Onderzoek naar de wetgevingsadvisering van de Raad van State

2005, O&B 233

Gritter, E., G. Knigge, N.J.M. Kwakman

De WED op de helling; Een onderzoek naar de wenselijkheid de Wet op de economische delicten te herzien

2005, O&B 234

Rovers, G.B., E. de Vries Robbé

Interne criminaliteit in de logistieke sector

2005, O&B 235

Kogel, G.H. de, V.E. den Hartogh

Contraire beëindiging van de TBS-maatregel; Aantal, aard en verband met recidive

2005, O&B 236

Eggen, A.Th.J., W. van der Heide (red.)

Criminaliteit en rechtshandhaving 2004; Ontwikkelingen en samenhangen

2006, O&B 237

Bruin, D.E. de, C.J.M. Meijerman, F.R.J. Leenders, R.V. Braam

Verslingerd aan meer dan een spel; Een onderzoek naar de aard en omvang van kansspelproblematiek in Nederland

2006, O&B 238

Knaap, L.M. van der, L.T.J. Nijssen, S. Bogaerts

Geweld verslagen? Een studie naar de preventie van geweld in het publieke en semi-publieke domein

2006, O&B 239 (239a, *Violence Defied?*)

Kogel, C.H. de, M.H. Nagtegaal, E. Neven, G. Vervaeke

Gewelddadige delinquenten met een psychische stoornis
2006, O&B 240

Martin Killias, Marcelo Fernando Aebi, Kauko Aromaa, Bruno Aubusson de Cavarlay, Gordon Barclay, Beata Gruszczyńska, Hanns von Hofer, Vasilika Hysi, Jörg - Martin Jehle, Paul Smit, Cynthia Tavares

European Sourcebook of Crime and Criminal Justice Statistics
2006, O&B 241

Faure, M.M.G., C.A.R. Moerland

Griffierechten; Een vergelijkende beschrijving van griffierechten- en vergelijkbare stelsels in een aantal landen van de Europese Unie
2006, O&B 242

Sikkel, D., P.G.M. van der Heijden, G. van Gils

Methoden voor omvangschattingen van verborgen populaties, met name illegalen
2006, O&B 243

Ferwerda, H.B., I.M.G.G. van Leiden, N.A.M. Arts, A.R. Hauber

Halt: Het Alternatief? De effecten van Halt beschreven
2006, O&B 244

Laan, A.M. van der, M. Blom

Jeugd delinquentie: risico's en bescherming; Bevindingen uit de WODC Monitor Zelfgerapporteerde Jeugdcriminaliteit 2005
2006, O&B 245

Poot, C.J. de, E.W. Kruisbergen

Kringen rond de dader; Grootschalig DNA-onderzoek als instrument in de opsporing
2006, O&B 246

Ewijk, M.D. van, M.J. ter Voert

Trendrapportage Gerechtsdeurwaarders 2006; Toegankelijkheid, continuïteit en kwaliteit van de ambtelijke dienstverlening
2006, O&B 247

Sackers, H.J.B., B.A.M. van Stokkom, J.-P. Wils

Godslastering, discriminerende uitingen wegens godsdienst en haat-uitingen; Een inventariserende studie
2007, O&B 248

Daalder, A.L.

Prostitutie in Nederland na opheffing van het bordeelverbod
2007, O&B 249

Jennissen, R.P.W. (red.), J. Oudhof (red.)

Ontwikkelingen in de maatschappelijke participatie van allochtonen
2007, O&B 250

Mheen, D. van de (red.), P. Gruter (red.)

Helingspraktijken onder de loep; Impressies van helingcircuits in Nederland
2007, O&B 251

Bunt, H.G. van de, E.R. Kleemans

Georganiseerde criminaliteit in Nederland; Derde rapportage op basis van de Monitor Georganiseerde Criminaliteit
2007, O&B 252

Struiksmas, N., J. de Ridder, H.B. Winter

De effectiviteit van bestuurlijke en strafrechtelijke milieuhandhaving
2007, O&B 253

Eshuis, R.J.J.

Het recht in betere tijden; Over de werking van interventies ter versnelling van civiele procedures
2007, O&B 254

Heide, W. van der, A.Th.J. Eggen (red.)

Criminaliteit en rechtshandhaving 2006; Ontwikkelingen en samenhangen
2007, O&B 255

Tollenaar, N., R.F. Meijer, G.L.A.M. Huijbrechts, M. Blom, S. el Harbachi

Monitor Veelplegers; Jeugdige en zeer actieve veelplegers in kaart gebracht
2007, O&B 256

Dijk, J. van, J. van Kesteren, P. Smit

Criminal Victimization in International Perspective; Key findings from the 2004-2005 ICVS en EU ICS
2007, O&B 257

Spapens, A.C.M., H.G. van de Bunt, L. Rastovac

De wereld achter de wietteelt
2007, O&B 258

Koeter, M.W.J., M. Bakker

Effectevaluatie van de Strafrechtelijke Opvang Verslaafden (SOV)
2007, O&B 259

Kunst, M.J.J., S. Schweizer, S. Bogaerts, L.M. van der Knaap

Onderlinge agressie en geweld, posttraumatische stress en arbeidsverzuim in penitentiaire inrichtingen
2008, O&B 260